

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ

Ἡ παρουσίαση τῆς συλλογῆς τῶν δώδεκα ἐγγράφων ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικῆ προξενείου τῆς Λάρνακας¹ ἀποβλέπει σὲ δύο ἐρευνητικὰ ζητούμενα. Πρῶτο, ἐπιδίωξη τῆς ἔκδοσης εἶναι νὰ εἰκονογραφήσει τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴν Κύπρο κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Ἡ συμβολὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ τεκμήρια ποὺ παρουσιάζονται στὴ συνέχεια, σὲ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ «ἱστορία τῆς καθημερινότητος», ὑπῆρξε τὸ πρωταρχικὸ κριτήριον τῆς ἐπιλογῆς καὶ τοῦ σχολιασμοῦ τῶν δώδεκα ἐγγράφων. Ἔτσι στίς ἐπόμενες σελίδες ἐπιχειρεῖται, μὲ τὴν ἀναπόφευκτη ἀποσπασματικότητά ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἴδιες οἱ πηγές ἀκόμη καὶ

1. Archivio di Stato di Venezia (= A.S.V.), *Lettere dei Consoli, Consolato Veneto in Cipro, b. 20: Atti e Lettere Greche 1703-1797*. Τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐκδίδονται στὴ συνέχεια ἀντιστοιχοῦν στὴν ἐσωτερικὴ ἀρίθμηση τοῦ ὑλικοῦ τοῦ φακέλου σύμφωνα μὲ τὸν ἀκόλουθο πίνακα:

Ἔγγραφο	A'	(30 Ἀπριλίου 1737)	=	no 4
»	B'	(11 Δεκεμβρίου 1743)	=	no 23
»	Γ'	(23 Δεκεμβρίου 1743)	=	no 24
»	Δ'	(5 Νοεμβρίου 1749)	=	no 71
»	E'	(12/23 Ὀκτωβρ. 1750)	=	no 78
»	Στ'	(20 Φεβρουαρίου 1751)	=	no 79
»	Z'	(17 Φεβρουαρίου 1752)	=	no 86
»	H'	(20 Μαρτίου 1764)	=	no 118
»	Θ'	(18 Σεπτεμβρίου 1780)	=	no 135
»	I'	(19 Μαΐου 1789)	=	no 151
»	IA'	(12 Δεκεμβρίου 1791)	=	no 166
»	IB'	(30 Μαρτίου 1795)	=	no 202

Ἡ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, ὅπου εἶχα τὴν τύχη νὰ φιλοξενηθῶ κατὰ καιροὺς στὴν περίοδο 1976-1986. Τὰ ἔγγραφα ἐκδίδονται διπλωματικά. Ὅπου στὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἢ στὸ πτυσσόμενον ἤμισον τοῦ φύλλου τῆς ἐπιστολῆς ἀναγράφεται τὸ ὄνομα καὶ ὁ τόπος διαμονῆς τοῦ παραλήπτη, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ προτάσσεται τοῦ κυρίως κειμένου ποὺ ἐμφανίζεται στὸ recto τοῦ ἐγγράφου. Ἐπιτάσσονται τὰ ὀπισθόγραφα περιληπτικὰ σημειώματα τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων (*attergati*) ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου.

Γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴν προπαρασκευὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας εὐχαριστῶ τοὺς συναδέλφους Δημήτρη Γιαλαμά, Γιώργο Διονυσίου καὶ Ἀντώνη Πάρδο, καὶ ὅπως πάντα τὴ Μαίρη Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου.

τῆς πρόσφατης ἱστορίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἐμπειρία ποῦ συνιστᾷ τὸν βαθύτερο ρυθμὸ τῆς ροῆς τῆς ἱστορίας, κάτω ἀπὸ τὶς κορυφώσεις τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν γεγονότων ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κάτω ἀπὸ τὴν παγερὴ σιωπὴ τῶν ποσοτικῶν σειρῶν καὶ τῶν ἀπρόσωπων μεγεθῶν. Αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο περιεχόμενο ποῦ διαφεύγει τόσο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία, ἀποκαλύπτεται μὲ τὰ ὀνόματα, τὸ ἰδίωμα καὶ τοὺς τρόπους ἔκφρασης, τὴν παραγωγή, τὶς δοσοληψίες, τὰ δῶρα, τὴ διάχυτη θρησκευτικὴ ποῦ διεισδύει σ' ὅλες τὶς πτυχές τῆς ζωῆς καὶ καθορίζει τὴ στάση ἀπέναντι στὸ θάνατο. Αὐτὲς οἱ καθημερινές φροντίδες ἀποτελοῦν τὸ ὑπόστρωμα τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων, ποῦ εἶναι σχέσεις ἀδήριτης ἐκμετάλλευσης καὶ συγγνῆς καταπίεσης. Τὰ ἔγγραφα ἀποκαλύπτουν μὲ ἀμεσότητα τὶς καθημερινές ἐκδηλώσεις τῶν καταναγκασμῶν αὐτῶν καὶ δείχνουν τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους βιώνονταν ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς παραγωγοὺς τοῦ βαμβακιοῦ καὶ τοῦ κρασιοῦ, τοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς ταβερνιάρηδες στὶς καθημερινές τοὺς δοσοληψίες μὲ τὶς διαφορὲς ἀρχές. Ἔτσι ἡ ἱστορία ἀνακτᾷ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ἀνώνυμο ἀνθρώπινὸ τῆς πληθυσμὸ ποῦ ἐμφανίζεται διστακτικὰ στὸ προσκήνιο, πάντα σὲ στάση σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς ἀπέναντι στοὺς ἐπώνυμους πρωταγωνιστές καὶ τοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας: τοὺς Ὀθωμανοὺς κυβερνητικοὺς ἀξιωματοῦχοι, τὸν τυραννικὸ μουχασίλη καὶ τὸν ζαπίτη, τὸν ἀρχιεπίσκοπο, τὸν μητροπολίτη, τὸν δραγομάνο, τοὺς ξένους προξένους.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἱστορίας, ἀνώνυμοι καὶ ἐπώνυμοι, καὶ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων ποῦ διαμορφώνονται μεταξὺ τοὺς ἔχουν ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς τοὺς θεσμοὺς γύρω στοὺς ὁποίους ὀργανώνεται ἡ κοινωνία: τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, τὴν ἐκκλησία, τοὺς φορολογικοὺς μηχανισμοὺς, τὶς μονές, τὰ προξενεῖα τῶν ξένων δυνάμεων. Σταδιακὰ στὸν φθίνοντα δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἐμφανίζονται στὴ σκιά τῶν δημόσιων θεσμῶν καὶ ἄλλοι, ἀποκλειστικὰ ἰδιωτικοί: ἐμπορικὲς «συντροφίες» καὶ «νεγότσια» καὶ μαζί μ' αὐτὰ ἐκδηλώνονται καὶ οἱ ἀντίστοιχες νέες ἀξίες: ἡ τιμὴ, ἡ ἀξιοπιστία καὶ ἡ φερεγγυότητα τοῦ ἐμπόρου. Ἔτσι ὀδηγούμαστε ἐπαγωγικὰ πρὸς μιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου «ἐκ τῶν κάτω» ποῦ μᾶς προσφέρει μὲ ἀπτό καὶ ἐμπειρικὸ τρόπο φευγαλέες ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὲς ματιές στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ἐνὸς κρίσιμου αἰῶνα. Τὰ νέα προσωπογραφικὰ καὶ ἐθνολογικὰ δεδομένα, τὰ τεκμήρια τῆς καθημερινῆς γλώσσας, οἱ ἐκδηλώσεις τῆς εὐσέβειας, οἱ μαρτυρίες τοῦ πολιτικοῦ καταναγκασμοῦ καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγιστεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἀνώνυμων ἀνθρώπινων συντελεστῶν τῆς καθημερινότητος.

Τὸ δεῦτερο ζητούμενο τῆς ἔρευνας ὑπῆρξε στενότερα ἱστοριογραφικὸ, σὲ σχέση μὲ τὴν «ἱστορία τῆς ἱστορίας». Ἡ αὐθεντικότερη καὶ πάντως ἡ γοητευτικότερη εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος τῆς Κύπρου τὸν 18ο αἰῶνα ποῦ

διαθέτουμε εἶναι ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν *Ἱστορία* του ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός². Κίνητρο τῶν ἀναζητήσεων τῆς παρούσας ἔρευνας καὶ κριτήριο τῶν ἐπιλογῶν ποὺ ὀδήγησαν στὴν συγκρότηση τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος ὑπῆρξε ἡ συναγωγή ἀρχειακῶν τεκμηρίων ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ πλαισιώσουν τὴν ιστοριογραφικὴ μαρτυρία τοῦ Κυπριανοῦ. Ἡ πλαισίωση αὐτὴ εἶχε τὴν ἔννοια τῆς εἰκονογράφησης, τῆς διασταύρωσης καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐντυπώσεων ποὺ ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὸν Κυπριανὸ ὥστε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ μὲ ἀρχειακὰ τεκμήρια ἢ λόγια ιστοριογραφικὴ μαρτυρία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου* τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τοῦ «Κουριοκουρινέου» ἀποτελεῖ καὶ τὸ κυριότερο στοιχεῖο τοῦ σχολιασμοῦ τῶν ἐγγράφων. Ὁ διάλογος αὐτὸς τοῦ ιστορικοῦ ἔργου μὲ τὰ ἀρχειακὰ τεκμήρια δὲν μᾶς προσφέρει ἀπλῶς τὴ διασταύρωση καὶ σύγκλιση τῶν μαρτυριῶν ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν κατανόηση τοῦ ιστορικοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς παρέχει ἐνδείξεις γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ἴδιου τοῦ ιστορικοῦ ἔργου στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ του περιβάλλον, μὲ ὅσα στοιχεῖα προσκομίζει γιὰ τοὺς συνδρομητὲς τῆς ἔκδοσης. Πράγματι ἡ ἀνάγνωση τῶν τεκμηρίων τοῦ τελευταίου μέρους τῆς συναγωγῆς δημιουργεῖ ἔντονη τὴν ἐντύπωση ὅτι βρισκόμαστε ἤδη στὸν κόσμον ποὺ παρήγαγε τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ. Οἱ συνδρομητὲς καὶ οἱ ἀναγνώστες του, τὸ κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος τῆς Κύπρου ποὺ τὸν ἐνέπνευσε γιὰ νὰ γράφει μὲ τόση ἀγάπη τὴν ἱστορία «τῆς περιφήμου Νήσου Πατρίδος»³ του, ἀποκτοῦν πραγματικὰ ἱστορικὴ ὑπόσταση χάρις στὴ μαρτυρία τῶν ἐγγράφων τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Γιὰ νὰ δανεισθῶ μιὰ εὐστοχὴ πρόσφατη διατύπωση, χάρις στὸ διάλογο τῆς ιστοριογραφικῆς πηγῆς μὲ τὰ ἀρχειακὰ τεκμήρια φτάνουμε σὲ μιὰ «ἐρμηνευτικὴ συνάντηση μὲ τὸ παρελθόν»⁴ ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντικρίσουμε τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπό του.

ΟΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Α'

(30 Ἀπριλίου 1737)

*Εκλαπρότατε, ευγενεστατε και ακριβέ μου ἀφέντη
ἰλουστρισμο signor signor Τζουβάνη, χαιρην πανικῆ.*

Την εκλαπροτή σου ακριβὰ καί αμετρα χαιρετό καί φιλό το χερή σας

2. Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788, σ. 300-332 καὶ ἰδίως σ. 363-369.

3. *Αὐτόθι*, σ. ε'.

4. Βασίλης Καραποστόλης, *Ἰδέες καὶ πρόσωπα, Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 7 (Δεκέμβριος 1987) 205.

- δεομενος Κυρίω το Θεῶ διά την υγιά σας με παν αγαθόν σην τους ποθής.
 5 Τες 18 του παρόντος ελαβα το τημιον της γραμμαν και μεγάλη εχαρικά περι της υγιά σας, ο αγιος Θεος να σας την μαντείνυ παντοτες. Ακομι ελαβα και ταλαρα σας που τα επαράκάλουν δια γραμματος δια να μου στυλυ και περύ ευχαριστό τη αφεντια σου. Ἡ ετήα που δεν της ηστυλα τα βαμπάκ[ια] εος την οραν, ηνι οπου εχο τον βαπακάν και βγάλυ και ελπίζα προς συμερο να
 10 σακιάσο και να της ηστυλο 4 σακκιά απο μιας βολάς, μα τα νερά και η σινεφγές εποδισαν και δεν τό ετελιοσεν, μα ελπίζο την ερχομένιν Τριτην, το πολλίν εος την Τετράδην, σακιαζομεν και στελλο της τα της ορας. Ος καθώς σακιασόμεν αρχυνά να βγαλη και το ετερον σακίη και οδαν οραν το βγαλυ στελλο και εκίνον διά τελος. Μενο δουλος της και ης το ηνπορό
 15 ορίζε, ος και προγην. Από χορίον Πυλα τη εσχάτη Απριλλιου 1737. Στελλο ενα δαμαλούδιν και 4 πιζουνουδιά και ατζεδάρε τα. Δουλος της αφεντιας σου Παλτεζάρης Ατζουλης.

B'

(11 Δεκεμβρίου 1743)

Τῶ ἐνδοξοτάτῳ μοι αὐθέντῃ,
 σιὸρ Τζουβάνη Γαρμουγλιέση
 υγιῶς καί ἐντίμως ἀχθειή:
 εἰς Λάρνακα

- 5 † Τιμιώτατε καὶ εὐγενικώτατέ μοι αὐθέντα, σιὸρ Τζουβάνη Γαρμουγλιέσι, χαίρης καὶ υγίαينه, μετα παντῶς τοῦ οἴκου σου. Καὶ ἀναφέρο σοι, ὅτι ἔρχεστε ὁ Τζημπριάς αὐτοῦ καὶ να τοῦ δόκις ἔξι χάσαις τοῦ παμπακιοῦ νὰ μου φέρη καὶ να τοῦ δόκις καὶ πενήντα γρόσια να μου φέρη. Καὶ δια τὴν πλερομὴν
 10 καμίαν ἔννιαν μὴν ἔχις. Καὶ ἠλπίζο εἰς τὸν Θεόν, πῶς να πλεροθῆς να εὐχαριστιθῆς καὶ παράνω. Καὶ ἐτούτον ὄλον εἰνε αὐθέντα μου, πῶς συμὰ τῆς ἐνδοξότης σου ἰσως να εὐγάλο καὶ ἐγὼ ὁ πτωχός, κἂν τὰ ἔξοδα τοὺς παμπακάδες. Καὶ να πεύτο καὶ να σικόνωμαι, καὶ να σοῦ συγχωρὸ ἡμέραν καὶ νύκτα. Καὶ ἀπεδῶ ἕως ὀκτῶ ἢ δέκα ἡμέραις, ἂν ὀρίζης, στήλε τὸ ἀμάξιν να ἔλθη να φορτόσι. Ταῦτα καὶ ἔρῳσο.
 15 1743, Δεκεμβρίῳ 11 ἀπὸ Ἀμόχωστον:
 Νικολὸς Μουκκελλέφης καὶ σὸς δούλος πάντοτε.

[Υ.Γ.]

Καὶ ἰδοὺ ὁποῦ ἔρχοντε καὶ οἱ μιζαντζήδες ἐδῶ καὶ οἴτι εὐρης εὐλογον, γράψε μου να τοὺς ἀποκριθῶ ἢ στήλε μου γράμα να τοὺς το δείξο. Ὡς καθῶς ὀρίσης, ἔτζη μου γράψε να κάμο.

Γ'

(23 Δεκεμβρίου 1743)

Τῷ σιῶρ Τζουβάνη Γαρμουγλήσι, ὑγιῶς καὶ ἐντίμως.
Εἰς Λάρνακα.

† Ἐνδοξοτατε καὶ χρυσιμώτατέ μοι αὐθέντα, σηῶρ Τζουβάνη Γαρμουγλήσι
χαίρης καὶ ἡγίανε. Καὶ ἀναφέρω σοι, ὅτι ἔλαβα τὰ ἤκοσι γρόσια, ἀπο τον
5 ἀμαζάρην καὶ ἂν εἶνε ὁ ὀρισμός σου να μου στήλης καὶ τώρα με τὸν
Νικόλαν τὸν κκυρατζήν, ἄλλα 80 γρόσια, να γένουν ὀλότες ἑκατόν, διότι
ἐπῆρα τριακόσιαις λύτραις κοκκόνιν, να το πλερόσω, και να δουλευθῶ και
τα ἐπίλοιπα εἰς ἄλλην μου ἀνάγκην. Καὶ ἐρχοντος τὸ ἀμάξιν ἀπεκεῖ ἐδώ, να
βάλης πάνω καὶ τὸ σεντούκιν τῶν πετραγκούρων. Καὶ ἤκουσα πῶς ἔχισ καὶ
10 μαχαίρια καλὰ καὶ να μου στήλης ἔξι, με τὸν παχάν τους. Καὶ λάβε δύο
λαγούς καὶ δύο παπύρες καὶ ἓνα περδίκιν καὶ σαράντα λεμονόκυτρος.
Ταῦτα καὶ ἡγίανε. 1743, Δεκεμβρίῳ 23 ἀπο Ἀμόχωστον.
Νικολὸς Μουκκελλέφης καὶ σὸς δούλος.

[Attergato]

1743 a di 23 Dicembre. Famagosta.

Da Nicolò Muchielefī di 3 gennaio 1744 e risposto subito con haverli
mandato grossi [?] 30 e una mazza coltelli numero 16.

Τὰ τρία πρῶτα ἔγγραφα (Α', Β' καὶ Γ'), ἀναφέρονται σὲ συναλλαγές τοῦ Giovanni Garmoliesi, προξένου τῆς Ραγούζας στὴ Λάρνακα. Μνεῖες τοῦ Garmoliesi ἐντόπισα στὰ βενετικά ἀρχεῖα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1719-1765⁵. Τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τοῦ προξενείου τῆς Ραγούζας, ποὺ περιῆλθε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ

5. Ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ Giovanni Garmoliesi ὡς προξένου «τῆς περιφανοῦς νατζιοῦς Ἀραγοζέων» στὴν Κύπρο ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τοῦ Ἰουνίου 1719 στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Μονῶν Κύκκου καὶ Ἀγίου Ἰωάννη Θεολόγου Πίπη, ἐπιφορτισμένος νὰ παραλάβει ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας τῆς Βενετίας τὸ κληροδότημα τοῦ Τζώρτζη Βραχίμη († 1676) πρὸς τίς Μονές. Βλ. Ἀγ. Τσελίκα, Ἐπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα 1578-1771, *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 258-259, 265-266, 267-268. Ἡ ὑπαρξὴ προξενείου τῆς Ραγούζας στὴ Λάρνακα μαζὶ με ἐκεῖνα τῆς Βρετανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Βενετίας μνημονεύεται ἀπὸ τὸν περιηγητὴ Alexander Drummond τὸ 1745. Βλ. Drummond, *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece and several parts of Asia*, Λονδίνο 1754, σ. 170. Σχετικὰ με τὴ δημιουργία τοῦ προξενείου τῆς Ραγούζας βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 647, 5 Σεπτεμβρίου 1744 ποὺ διαβιβάζει ἔκθεση τοῦ ἴδιου τοῦ Garmoliesi, ἡμερομηνίας 28 Αὐγούστου 1744. Μνεῖες τοῦ Garmoliesi ἀπαντῶνται σὲ ἔγγραφα τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας μέχρι τοῦ ἔτους 1765. Βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 648, 6 Αὐγούστου 1765. Τὸ προξενεῖο τῆς Ραγούζας ἄλλωστε μαρτυρεῖται νὰ λειτουργεῖ στὴ Λάρνακα ἕως τὸ 1810, δέκα τρία χρόνια ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ τὸ προξενεῖο τῆς Βενετίας τὸ 1797. Τελευταῖος πρόξενος τῆς Ραγούζας ἀναφέρεται ὁ Giacomo

προξενείου, αποκαλύπτουν την μεγάλη κλίμακα εμπλοκή του Ραγουζαίου προξένου στην οικονομική ζωή της Κύπρου το πρώτο ήμισυ του 18ου αιώνα. Στις οικονομικές συναλλαγές του Garmoliesi αναφέρονται και τα έγγραφα Δ', Ε' και Στ' που παρουσιάζονται στη συνέχεια. Ο Garmoliesi αποτελούσε σημαντικό πρόσωπο όχι μόνο στην οικονομική, αλλά και στην πολιτική ζωή της Κύπρου αυτή την εποχή. Τα τεκμήρια των δραστηριοτήτων του αυτών είναι πολλαπλά στο αρχείο της Βενετίας και η μελέτη τους μπορεί να συμπληρώσει τις γνώσεις μας για το άγνωστο αυτό πρόσωπο της κυπριακής ιστορίας του 18ου αιώνα. Μέρος των στοιχείων αυτών έχουν ήδη γίνει αντικείμενο έπεξεργασίας στη βιογραφία του δραγομάνου της Κύπρου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου, που ελπίζω να δημοσιεύσω εν καιρώ (βλ. και σχόλια του εγγράφου Ε' στη συνέχεια).

Επειδή για πρώτη φορά εδώ επισημαίνεται η σημασία της παρουσίας του Garmoliesi στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της Κύπρου, θα ήταν ίσως σκόπιμο να σημειωθούν και τα έξω σχετικά με τις δραστηριότητές του. Το μεγαλύτερο μέρος των αρχειακών τεκμηρίων που βρίσκονται στο αρχείο της Βενετίας αναφέρονται σε δάνεια και χρεωστούμενα ποσά στον Garmoliesi καθώς και σε προμήθειες γεωργικών προϊόντων. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι ο πρόξενος της Ραγούζας βρισκόταν στο επίκεντρο ενός έκτεταμένου δικτύου εμπορικής δραστηριότητας στην οποία συμμετέχουν τόσο Έλληνες Ορθόδοξοι όσο και Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Κύπρου. Ιδιαίτερα έκτεταμένες είναι οι συναλλαγές του Garmoliesi με τα χωριά της Μεσαριάς και με την περιοχή της Αμμοχώστου. Ο Νικολός Μουκκελέφης που υπογράφει τις επιστολές Β' και Γ', του Δεκεμβρίου του 1743, φαίνεται πως ήταν εμπορικός πράκτορας του Garmoliesi στην Αμμόχωστο. Η Καλοψίδα, η Βατυλή και η Κυθραία, σημαντικά χωριά και κέντρα γεωργικής παραγωγής, αναφέρονται σε άλλα έγγραφα των συναλλαγών του Garmoliesi. Στο πλαίσιο των συναλλαγών αυτών ο Garmoliesi προμηθεύει βιομηχανικά προϊόντα, ιδίως ύφασματα και είδη οικοσκευής, σε μεταπράτες της υπαίθρου και παίρνει γεωργικά προϊόντα, ιδίως βαμβάκι, που αποτελεί ένα από τα κυριότερα είδη του εξαγωγικού εμπορίου της Κύπρου τον 18ο αιώνα⁶. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το βαμβάκι αποτελεί ένα από τα

Mattei. Βλ. Ε. Λ. Λούζος, 'Ανέκδοτοι επιστολαί του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου, 'Επετηρίς του Κέντρου 'Επιστημονικών 'Ερευνών IV (1970-1971) 242, όπου επίσης εξηγείται η παρουσία του αρχείου του προξενείου της Ραγούζας στο αρχείο του Βενετικού προξενείου της Λάρνακας. Για την παλαιότερη ιστορία των σχέσεων της Ραγούζας με την Κύπρο έως την έλευση των Τούρκων βλ. Αικατερίνη Χ. 'Αριστίδου, 'Ανέκδοτα Έγγραφα της κυπριακής ιστορίας από το αρχείο της Ραγούζας (ΙΣΤ' αλ.), Λευκωσία 1980. Βλ. επίσης της ίδιας, Το προξενείο της Ραγούζας στην Κύπρο τον 18ο αιώνα, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Λευκωσία 1987, σ. 47-52, όπου αναφέρεται ως έτος του θανάτου του Garmoliesi το 1759 (σ. 51).

6. Για την καλλιέργεια και τη σημασία του βαμβακιού στο εξαγωγικό εμπόριο της

κυριότερα προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς πού ἐνδιαφέρουν τὴ Βενετία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ἡ προμήθειά του συνιστᾷ τὴν αἰχμὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς μετὰ τὴν Ραγούζα στὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς⁷.

Τὰ ἔγγραφα πού ἐκδίδονται ἐδῶ παρουσιάζουν ὡς κείμενα τὸ εἰδικὸ ἐνδιαφέρον ὅτι ἀφενὸς μὲν τεκμηριώνουν τὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων ἐμπορικῆς συναλλαγῆς πού προοικονομῶνται τὸν μελλοντικὸ κοινωνικὸ μετασχηματισμὸ τῆς κυπριακῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἀφετέρου ἀποτυπώνουν τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες καὶ νοοτροπίες, ὅπως αὐτὲς ἐκφράζονται στὶς στάσεις τῶν ἀλληλογράφων τοῦ Garmoliesi. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ προϊόντα πού προορίζονται γιὰ κατανάλωση καὶ ὄχι μόνον γιὰ ἐμπορικὴ ἐκμετάλλευση, ὅπως αὐτὰ μνημονεύονται στὰ ἔγγραφα μετὰ τὴ μορφὴ δώρων στὸν Garmoliesi. Οἱ πληροφορίες αὐτές, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἐγγράφων πού σχολιάζονται στὴ συνέχεια, μᾶς μεταφέρουν στὸ κλίμα τῆς κυπριακῆς ζωῆς, πού περιγράφει ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός⁸.

Δ'

(5 Νοεμβρίου 1749)

Μακάριος μητροπολίτης Κιτιέων ἐπιβεβαιοῖ-

- † *δια του παρόντος μου, ομολογῶ, καὶ φανερόν ἐγὼ ἡ Παγ(ου)λοῦ θηγάτηρ του ποτὲ Χατζὶ Νικολὸ ὡς ὅτι τὴν ταβέρναν οπουχα κληρονωμίσω ἀπο τον πατέρα μου μερίδιον εἰς τα ἱκοσι ἕνα το ἐποῦλιστα, του κουσούλου σιὸρ*
 5 *Τζουβάνι Χαρμουλλιεζι δια γρόσια 23 καὶ δια το βέβεων της αλιθῆας ἔδοσα το παρόν μου εἰς ἀσφάλιαν ἐμπροσθεν των ἀξιοποιίστων μαρτύρων καὶ ἐδοθη εἰς χίρας της αὐτοῦ τιμώτητως, ἀμμθ Νοεβρίω ε' 1749.*

† *ἐγὼ ἡ Παγουλοῦ βεβεόνο τα ἀνοθεν*

- 10 *Φιλόθεος ἀρχιμανδρήτης μάρτης*
 † *Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος μάρτυς*

Χατζιλογιζῆς Παυλὴ
μαρτης
Νηκολὸς Τουμαζῆ
μάρτης

Κύπρου τὸν 18ο αἰώνα βλ. τὴ σύγχρονη μαρτυρία τοῦ G. Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, μετὰφρ. C. D. Cobham, Λονδίνο 1909, σ. 111-113, ὅπως ἐπίσης καὶ Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks*, Ὁξφόρδη 1921, σ. 91.

7. Τὸ βαμβάκι καὶ τὸ κερὶ εἶναι τὰ κύρια προϊόντα πού εἰσάγει ἡ Βενετία ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐκτενεῖς μαρτυρίες τοῦ ἀρχείου τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Σμύρνης. Βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 749 (1680-1774) καὶ ἰδίως b. 750 (1775-1797), πολλαπλά.

8. Βλ. Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 363-369.

<i>Κοσμάς Πολλύδωρου</i>	<i>Ζαχαρίας Γαβριγύλη</i>	<i>Αντριας Χακιπιερι</i>
<i>μάρτις</i>	<i>μάρτις</i>	<i>παρὸν μαρτις</i>
<i>Χασάνις τελλάλις</i>	<i>Γερόλιμος Μαρκαντονι</i>	
<i>μαρτις</i>	<i>παρον μαρτης</i>	

[Attergato]

1749 adi 16/5 novembre

Scrittura fattami dalla Signora Paulù figlia di Catzi Nicolo per la vendita fattami della sua portione, cioè della ventesima parte della taverna ossia casa contigua per la quale l'ho esborsato sino dalli 27 settembre passato grossi [?] 23

Τὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τεκμήριο μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς τῶν οἰκονομικῶν ὑποθέσεων τοῦ Garmoliesi, τῶν ἐπενδύσεών του σὲ ἀκίνητα. Ἡ Παγουλοῦ τοῦ Χατζῆ Νικολὸ ἀναφέρει ὅτι τοῦ πούλησε τὸ ἓνα εἰκοστὸ μιᾶς ταβέρνας πρὸ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα της. Τὸ ἔγγραφο ἐκδίδεται γιὰ τὸ προσωπογραφικὸ ἰδίως ἐνδιαφέρον πρὸς παρουσιάζει: στὴ σύνταξή του ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενα μέρη, τὸν Garmoliesi καὶ τὴν Παγουλοῦ, συμμετέχουν ἔγκριτοι κληρικοί, ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος (1737-1776)⁹ καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος καθὼς καὶ ἄλλοι πολῖτες τῆς Λάρνακας, ἄγνωστοι ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἐξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία καὶ ἐνὸς Μουσουλμάνου μεταξὺ τῶν μαρτύρων τοῦ ἐγγράφου πρὸς συντάσσει ὁ μητροπολίτης Κιτίου. Ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα αὐτῆς τῆς σειρᾶς, ἢ ἀπὸ κοινῆ συμμετοχῆ Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων καὶ Μουσουλμάνων σὲ ποικίλες συναλλαγές καὶ δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι συχνὴ καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τεκμήριο τῆς διαμόρφωσης, δύο αἰῶνες μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴ κατάκτηση, μιᾶς ἐνιαίας ἑλληνόφωνης κυπριακῆς κοινω- νίας¹⁰.

9. Ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἐκκλησιαστι- κές μορφές τῆς Κύπρου κατὰ τὸν 18ο αἰώνα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ του δράση περιλάμβανε τὴν ἀνακαινίστην αἰῶν καὶ μονῶν ὅπως ὁ λαμπρὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Λαζάρου στὴ Λάρνακα. Σχετικὰ μὲ τὸν Ἅγιο Λάζαρο σημειώνει ὁ Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ*, σ. 351: «Ὁ Ναὸς αὐτοῦ μέγιστος μετεσκευάσθη καὶ ἐπιδιορθώθη εὐπρεπῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀοιδίμου Γέροντος Μητροπολίτου Κιτιαίων Κυρίου Μακαρίου, περὶ τὸ 1750 ἔτος». Μὲ μέριμνα τοῦ Κιτίου Μακαρίου ἐπισκευάσθη τὸ 1740 καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου στὸ Μονάγρι τῆς Λεμεσοῦ, ὅπου σώζονται καὶ δύο προσωπογραφίες τοῦ ἀνακαινιστῆ μητροπολίτη. Βλ. Rupert Gunnis, *Historic Cyprus*, Λονδίνο 1947, σ. 347 καὶ A. and J. Stylianou, *Two Donor-portraits and two Dedicatory Inscriptions concerning Bishop Macarios of Kition (1737-1776)*, *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 31 (1967) 65-74. «Σπουδῆ καὶ δαπάνη τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου Κιτιαίων κυρίου κυρίου Μακαρίου Κυρίου» ἐπίσης ἐκδόθηκε ἡ *Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐρμογένους τοῦ Θαυματουργοῦ*, Βενετία 1771. Γιὰ ἄλλα βιογραφικὰ στοιχεῖα βλ. Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, Ἀθήνα 1875, σ. 104-106.

10. Γιὰ εὐρύτερη διαπραγματεύση τοῦ θέματος αὐτοῦ βλ. Paschalis M. Kitromilides, *From*

Ε'

(12/23 Ὀκτωβρίου 1750)

R°	Μαραθόβουνος παπάκιν ¹¹	καρταρόλια	2 - ρούπια 2 1/2
	Μουσουλίτα	»	1.....3
	Παπα Λεόντιος που τὴν Πυγὴν		1 1/2
	Χριστοφῆς ποῦ τὴν Λύσιν		1
5	Παπα Μάρκος ὅπου τὴν Γίψου		1.....1
	Λυχιόταις		1
	Ματθαῖος ὅπου τοὺς Τρούλλους		1
	Καλοψίδα		5
	Λευκονικιάτες		1
10	Κνοδαρίτες		1.....2
		καρταρόλια	16 ... καὶ 1/2
	καὶ εἰς ἄσπρα Χασάνης ὅπου τὸ Πρασιτὶὸν ἄσλάνια		329
	Φλουρῆς Πρασιτίτης		156
	Ἄντρεας Ἐξαρκούδιν Πρασιτίτης		96
15	Παπα Λάρκος		150
	Κοσταντῆς Πρασιτίτης		100
	Παπα Μάρκος Γίψου		60
		ἄσλάνια	891

Βάλλομεν καὶ τα σπιτια μὰς ἀμάχι καὶ εἰ συμβια μου Γκεφειλενα: 1750,

- 20 Ὀχτοβριου 12 δια τὲς τρις χιλιαδες γροσια ὅπου χρεοστο το αρχόντι Γαρ μουγλιέζι κατα τιν ὁμολογίαν μου εὐς τα ερχομενα παπακια να του αποπλιρροσο.

V° † ὁ Κύπρου Φιλόθεος βεβαιοῖ

- Χρηστοφάκις ρήτορ, Πιερῆς Νικολάου
25 μάρτις μάρτυς

[Attergato]

1750, ottobre 12/23

Dihiaratione d'Antonio Zoia come pone la moglie per pieggia, casa et i crediti per pegno per il denaro dovutomi.

1750 Ὀκτωβρίου 12

αποδιξις που μου εδωσε ο κυρ Αντονιος Ζογια πως ινε Κεφιλενα η γαινεκα του και τω σπιτιν με τους χρεοφιλετες αμαχιν.

Coexistence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus, στὴ συλλογὴ *Cyprus Reviewed*, ἐπιμ. Μ. Attalides, Λευκωσία 1977, ἰδίως σ. 36-41.

11. παπάκιν = βαμβάκι.

Τὸ αἰνιγματικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη μαρτυρία τῆς συλλογῆς ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ. Χρονολογημένο ἀκριβῶς στὰ μέσα τοῦ αἰώνα καταγράφει τὴν κρυστάλλωση μιᾶς κοινωνικῆς πραγματικότητας, ἀποκαλύπτοντας τὶς θεσμικὲς καὶ προσωπογραφικὲς τῆς διαστάσεις. Συγχρόνως τὸ ἔγγραφο προσφέρει στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ γεωγραφία, τὶς ἐθνολογικὲς σχέσεις καὶ τοὺς μηχανισμοὺς ἐκμετάλλευσης ποὺ λειτουργοῦσαν στὴν κυπριακὴ κοινωνία τῶν μέσων τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα.

Ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία τὸ ἔγγραφο εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ προσωπογραφικοὺς λόγους. Στὸ verso φέρει τὴν ἰδιόχειρη ὑπογραφή *Ὁ Κύπρου Φιλόθεος βεβαιοῖ* μὲ κιννάβαρη, σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαῖα προνόμια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. «Ἐπίσημος διὰ μάθησιν» σύμφωνα μὲ τὸν *Καيسάριο Δαπόντε*¹², ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλόθεος (1734-1759) ὑπῆρξε ἱεράρχης ἢ μακρὰ ἀρχιερατεία τοῦ ὁποῖου ἔχει συνδεθεῖ στὴν ἱστορία τῆς Κύπρου μὲ πρωτοβουλίες γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἀνόρθωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου τῆς νήσου¹³.

Ἡ παρουσία τῶν δύο μαρτύρων ποὺ συνυπογράφουν τὸ ἔγγραφο μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Φιλόθεο εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ ἀπὸ προσωπογραφικὴ ἄποψη καὶ ἐπιπλέον ἐπιτρέπει τὴν ἐπακρίβωση τῆς χρονολογίας σύνταξης τοῦ ἐγγράφου. Ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοὺς δύο μάρτυρες ποὺ ὑπογράφουν τὸ ἔγγραφο, ὁ *Πιερῆς Νικόλα*

12. *Καيسάριος Δαπόντες*, Ἱστορικὸς Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπιστήμων (1700-1784), στὸ Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σ. 99.

13. Πρβ. τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, *Ἱστορία Χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 315: «ἀνὴρ ἐφωδιασμένος διὰ τῆς θεωρίας καὶ πράξεως ἀριστα, ζηλωτῆς παιδείας τῶν νέων ὧν, ἐστόλισε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν μετὰ σχολῶν Ἑλληνικῆς καὶ Μουσικῆς καὶ Διδασκάλων, φιλόπτωχος, ἀφιλάργυρος τὸν τρόπον, γενναῖος τὴν ψυχὴν, ἐσέμνυε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ὄνομα, ἤγειρεν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν μεγαλοπρέπειαν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν πρὸ αὐτοῦ, καὶ τῆ εἰδήσει τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τάξεων, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ τὸ Ἱερατεῖον εὐπρέπησεν». Στὴ φροντίδα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου γιὰ τὰ γράμματα ἀναφέρεται καὶ ὁ Ρῶσος μοναχὸς Βασίλειος Μπάρσκυ, ποὺ τὸν ἐπισκέφθηκε λίγο μετὰ τὴν ἐκλογή του τὸ 1734. Βλ. Α. Στυλιανοῦ, Αἱ περιηγήσεις τοῦ Ρώσου Μοναχοῦ Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρσκυ (...) ἐν Κύπρῳ, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 21 (1957) 42. Γιὰ τὴν δράση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου βλ. ἐπίσης Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, σ. 102-104, Ι. Χάικεττ, μετάφρ. Χ. Παπαϊωάννου, *Ἱστορία τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1923, σ. 287-294, Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ', Cambridge 1952, σ. 345-348 καὶ Λοῦζος Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 94-108. Εἰδικότερα γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου στὰ γράμματα βλ. Λ. Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 70-74, 130-131. Τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσης τοῦ Φιλοθέου μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐπιστολές του τῶν ἐτῶν 1734-1737 ποὺ δημοσιεύει καὶ σχολιάζει ὁ Κλήμης Καρναπάς, *Ἀνέκδοτα Κυπριακὰ Ἐγγραφα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος*, Ἀμμόχωστος 1904, σ. 15-27, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενά του ποὺ παραδόθηκαν σὲ κώδικες τοῦ 18ου αἰώνα. Βλ. σχετικὴ ἀναγραφή ἀπὸ τὸν Λ. Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 107-108.

είναι άγνωστος. 'Ο πρώτος όμως μάρτυρας, ο Χριστοφάκης ρήτορ είναι ασφαλώς ο δραγομάνος τής Κύπρου Χριστοφάκης Κωνσταντίνου πού, μαζί με τόν 'Αρχιεπίσκοπο Φιλόθεο, είναι αναμφίβολα τὸ σημαντικότερο πρόσωπο στην Κυπριακή κοινωνία τής εποχῆς. 'Η ύπογραφή του στὸ ἔγγραφο ἀποκαλύπτει ὅτι, ἐκτός ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἀξίωμα τοῦ δραγομάνου στὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση τής Κύπρου, κατέιχε καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ὄφφίκιο τοῦ ρήτορος. 'Η ἀπονομὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄφφικίου εἶναι ἐνδεικτικὴ τόσο τῆς κοινωνικῆς θέσης τοῦ Χριστοφάκη, ὅσο καὶ τῆς ἀφοσίωσής του στὴν ἐκκλησία πού εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες¹⁴. Γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ προσωπικότητα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας, πού μέχρι τώρα μᾶς ἦταν γνωστὴ μόνο ἀπὸ μνῆες τοῦ βίαιου θανάτου του τὸ Πάσχα τοῦ 1750¹⁵, οἱ ἀναδιφῆσεις στὸ 'Αρχεῖο τῆς Βενετίας ἔχουν ἀποδώσει σημαντικότερες μαρτυρίες, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συντίθεται τώρα ἡ βιογραφία του¹⁶. 'Η ὑπογραφή τοῦ Χριστοφάκη στὸ ἔγγραφο τοῦ 'Αρχιεπισκόπου Φιλοθέου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τοποθετήσουμε χρονολογικὰ τὴ σύνταξή του με *terminus ante quem* τὶς 15 'Απριλίου 1750, ἡμέρα τοῦ Πάσχα¹⁷ καὶ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοφάκη.

Τὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται στὴν παραγωγή τοῦ βαμβακιοῦ στὴν εὐφορὴ γεωργικὴ περιοχὴ τῆς Μεσαορίας, μεταξὺ τῆς Λευκωσίας καὶ τῆς 'Αμμοχώστου, μνημονεύοντας μιὰ ομάδα γνωστῶν χωριῶν τοῦ κυπριακοῦ κάμπου. Τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον πάντως δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συναχθεῖ με βεβαιότητα. Με βάση τὰ στοιχεῖα πού παρέχει τὸ ἔγγραφο θὰ μπορούσαν νὰ προταθοῦν δύο ἐρμηνεῖες. 'Η πρώτη καὶ ἀπλούστερη ἐρμηνεία θὰ πρότεινε ὅτι τὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται σὲ παραγγελίες βαμβακιοῦ καὶ καταγραφή χρεῶν στὸν Garmoliesi. Τὸ ἐμπόριο τοῦ βαμβακιοῦ καὶ ὁ δανεισμὸς χρημάτων ἀποτελοῦσαν τοὺς δύο ἄξονες τῶν ἐπιχειρηματικῶν του ἀσχολιῶν. Τὸ ἔγγραφο τοῦ 1750 ἐπιβεβαιώνει τὴ δραστηριότητα αὐτὴ καὶ τὴν ἐπισημοποιεῖ με τὴν ὑπογραφή τοῦ ἀρχιεπισκόπου,

14. Π.χ. ἡ ἀνακαίνιση καὶ εἰκονογράφηση τὸ 1745-1747 τῆς ἐκκλησίας τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῆς 'Αρπερας. Βλ. David Talbot Rice, *The Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1937, Πίν. 16 ἔναντι σ. 114, καὶ A. and J. Stylianou, *The Historic Church of St. George of Arpera*, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 36 (1972) 150-153, 159-161.

15. Βλ. 'Αρχιμ. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 237 καὶ Κωνσταντίνος Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος ὁ Διερμηνεὺς τῆς Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 52, σύμφωνα με τὴν ἐνθύμηση τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Οἰκονόμου Παλουριωτίσσης 'Ιωακείμ. Βλ. ἐπίσης 'Αντώνιος 'Ιντιάνος, *Δραγομανία καὶ Δραγομάνοι στὴν Κύπρο*, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 2 (1938) 153-155.

16. Γιὰ τὴν ἔρευνα πού ἀπέδωσε τὰ νέα τεκμήρια βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, "Ἐκθεση Πηπραγμένων τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας κατὰ τὸ ἔτος 1976, *Θησαυρίσματα* 13 (1976) 333-334.

17. Βλ. Ματθαίου Τζιγάλα, *Πασχάλιον ἀκόνιον μετὰ καινῆς καὶ συνοπτικῆς μεθόδου πρόχειρον τοῖς πᾶσι*, Βενετία 1691 [σ. 8].

ένδεχομένως ως έγγύηση στὸν Garmoliesi λόγω τῆς μεγάλης κλίμακας τῶν παραγγελιῶν καὶ τῶν ὀφειλῶν ποὺ καταγράφονται. Ἴσως ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ συνδεόταν καὶ μὲ τὴν παρουσία πολλῶν ἱερέων τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων μεταξὺ ἐκείνων ποὺ συναλλάσσονται μὲ τὸν Garmoliesi.

Ἡ δευτέρα ἐρμηνεία, πρὸς τὴν ὁποία ἀποκλίνουμε, εἶναι πιὸ σύνθετη καὶ θὰ ἔβλεπε τὸ ἔγγραφο ὡς φορολογικὸ τεκμήριο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία αὕτη τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου ἀποκαλύπτει τὴν κατανομὴ φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων στὰ ἀναφερόμενα χωριὰ τῆς Μεσαριᾶς. Ἡ κατανομὴ διακρίνει τοὺς φορολογούμενους σὲ δύο ὁμάδες, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ μία φορολογεῖται σὲ εἶδος (βαμβάκι) καὶ ἡ ἄλλη σὲ χρῆμα. Ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ μέτρο βάρους ποὺ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν κατανομὴ τῶν ὀφειλῶν σὲ βαμβάκι, ποὺ ἂν ἀποκρυπτογραφήθηκαν ὀρθὰ οἱ συντομογραφίες τοῦ ἐγγράφου εἶναι τὸ βενετικὸ καρταρόλι (= 24-25 ὀκάδες) καὶ οἱ ὑποδιαρέσεις του σὲ ρούπια (= 3-4 ὀκάδες τὸ ρούπι) ποὺ ἦταν τὸ ἐπίσημο μέτρο βάρους γιὰ τὴ φορολογία σὲ εἶδος. Τὸ καρταρόλι ὡς μέτρο φορολογίας σὲ εἶδος βρισκόταν τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα σὲ χρῆση στὴ Ρόδο, τὴν Ἑπτάνησο καὶ γενικότερα σὲ περιοχὲς ποὺ εἶχαν γνωρίσει βενετικὴ κατοχή¹⁸. Ἡ γειτνίαση τῆς Ρόδου κάνει εὐλόγη τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἴδιο μέτρο βρισκόταν σὲ χρῆση καὶ στὴν Κύπρο.

Ἡ κατανομή, ἡ εἴσπραξη καὶ ἀπόδοση τῆς φορολογίας στὴν Ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἀποτελοῦσε μία ἀπὸ τις κυριότερες ἀρμοδιότητες τῆς ἐθναρχικῆς ἀποστολῆς τῆς Ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στὸ Ὀθωμανικὸ κράτος. Μὲ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τοῦ 1750, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο τεκμήριο φορολογικῆς του δραστηριότητας ποὺ ἔρχεται στὸ φῶς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Φιλόθεος ἐμφανίζεται νὰ ἀσκεῖ τὴν παραδοσιακὴ αὐτὴ ἀρμοδιότητα τῆς ἐθναρχούσας ἐκκλησίας στὴ διοίκηση τοῦ συλλογικοῦ βίου τῶν ὑποδούλων. Ἔτσι τὸ ὄριο τῶν γνώσεών μας γιὰ τις φορολογικὲς δραστηριότητες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μετατίθεται κατὰ ἀρκετὰ χρόνια πρὸς τὰ ἄνω, ἀφοῦ οἱ μέχρι τώρα ἔρευνοι εἶχαν ἐντοπίσει σχετικὰ τεκμήρια μόνο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1768-1810) καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ἔτος 1776 καὶ ἐξῆς¹⁹.

18. Πληροφορίες τῆς συναδέλφου Αἰκατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν πρόθυμη συνδρομὴ της.

19. Οἱ φορολογικὲς ἀρμοδιότητες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μαρτυροῦνται κατ' ἐπανάληψη σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Μνεῖες τῆς δραστηριότητος αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν γιὰ τὰ ἔτη 1596 καὶ 1638 ἐνῶ ὁ Ἀρχιμανδρὴτης Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ*, σ. 315 ἀναφέρει ὅτι μὲ τὴν ἀνάρρησή του στὸ θρόνο τῆς Κύπρου ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλόθεος τὸ 1734 «πρώτην φρονίδα ἐπελάβετο νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Πατρίδα τῶν δυσσπαντήτων δοσιμάτων, καὶ τῶν ἀκορέστων ἐξουσιαστῶν νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμήν». Ἐπίσημα φορολογικὰ τεκμήρια ὅμως δὲν εἶχαν μέχρι τώρα ἐντοπιστεῖ πρὶν τὸ ἔτος 1776. Οἱ σχετικὲς διαπιστώσεις προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀναδίφηση τῶν κωδίκων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Γεώργιο

Ἐκ τῆς ὁμάδας τῶν χωριῶν ποὺ ἐμφανίζονται νὰ φορολογοῦνται σὲ εἶδος πέντε χωριά (Μαραθόβουνος, Μουσουλίτα, Καλοψίδα, Λευκόνοικο, Κνώδαρα) φορολογοῦνται συλλογικὰ ἐνῶ σὲ ἄλλα χωριά (Πηγγή, Λύση, Γύψου, Τρούλλοι) ἡ φορολογικὴ ἐπιβάρυνση προσγράφεται σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα. Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ πρόσωπα τὰ δύο εἶναι ἱερεῖς (*Παπᾶ Λεόντιος ποὺ τὴν Πηγγὴν καὶ Παπᾶ Μάρκος ὁποὺ τὴν Γύψου*) δηλώνει προφανῶς ὅτι στὸν ἱερέα ἢ σὲ ἄλλο πρόσωπο τοῦ χωριοῦ (*Χριστοφῆς ποὺ τὴν Λύσην, Ματθαῖος ὁποὺ τοὺς Τρούλλους*) ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἡ κατανομή, συλλογὴ καὶ ἀπόδοσις τῶν τοπικῶν φόρων σὲ βαμβάκι.

Στῆ δευτέρῃ ὁμάδῃ τῆς φορολογικῆς κατάστασης ἐμφανίζονται χρηματικὰ ποσὰ ποὺ κατανέμονται σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα ἀπὸ τὸ χωριὸ Πραστιὸ τῆς Μεσαριάς. Ἐπιπλέον βλέπουμε ὅτι ὁ Παπᾶ Μάρκος τῆς Γύψου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φορολογικὴ ὀφειλὴ σὲ βαμβάκι ἐπιβαρύνεται καὶ μὲ χρηματικὸ ποσὸ 60 ἀσλαβίων. Τὸ πραγματικὰ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς δευτέρας κατανομῆς ὅμως εἶναι καὶ ἡ παρουσία ἐνὸς Μουσουλμάνου, τοῦ *Χασάνη ὁποὺ τὸ Πραστιόν*, μεταξὺ τῶν χωρικῶν ποὺ φορολογεῖ ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὸς μάλιστα ἐπιβαρύνεται μὲ ποσὸν ὑπερδιπλάσιο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους φορολογούμενους τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ διαφαίνεται ἡ κοινωνικὴ ἐνοποίηση τῶν ἐθνολογικῶν στοιχείων τῆς κυπριακῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτονται οἱ κοινωνικὲς βάσεις μελλοντικῶν ἐκρήξεων διαμαρτυρίας κατὰ τῆς φορολογικῆς δραστηριότητος τῆς Ἐκκλησίας, στὶς ὁποῖες πρωτοστατοῦν Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς κυπριακῆς ὑπαίθρου τὸ 1764²⁰ καὶ τὸ 1804²¹.

Μέχρις ἐδῶ ἡ μαρτυρία τοῦ φορολογικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου, σημαντικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα στὶς λεπτομέρειές της, βρίσκεται μέσα στὶς κανονικότερες τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς. Τὸ στοιχεῖο ποὺ ἀποκαλύπτει ἄλλα ἐπίπεδα μηχανισμῶν ἐκμετάλλευσης, ποὺ καθιστοῦσαν πολὺ πιὸ σύνθετη αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, ἀνακύπτει ἀπὸ τὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ ἐγγράφου ποὺ χρονολογεῖται στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1750. Ἡ ἡμερομηνία ἀκριβῶς αὐτὴ δημιουργεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ τὴ δυσκολία ἐρμηνείας τοῦ ἐγγράφου, διότι ἐμφανίζεται ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ὑπογραφή ἐνὸς ἀπὸ τοὺς μάρτυρες, ποὺ ὅπως εἶδαμε εἶχε δολοφονηθεῖ ἕξ μῆνες πρωύτερα. Ἡ ἀπάντησις στὰ ἐρωτηματικὰ αὐτὰ εἶναι πιθανὸν ἢ ἀκόλουθη: ἡ φορολογικὴ κατανομή ποὺ ἔκανε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου μὲ μάρτυρα τὸν δραγομάνο τοῦ σεραγίου καὶ ρήτορα τῆς

Διονυσίου, *Ἐκκλησία καὶ φορολογία στὴν Κύπρο τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας (1776-1856)*, διδακτορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1988.

20. Γιά τὴν ἐξέγερση τοῦ 1764 βλ. Paschalis M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764*, *Κυπριακὰ Σπουδαῖα* 46 (1982) 91-101.

21. Γιά τὴν ἐξέγερση τοῦ 1804 κατὰ τοῦ Δραγομάνου καὶ τῶν Ἀρχιερέων βλ. Hill, *A History of Cyprus*, τόμος Δ', σ. 104-111.

ἐκκλησίας Χριστοφάκη πρὶν τὶς 15 Ἀπριλίου 1750 ἐκμισθώθηκε στὸν Ἀντώνιο Ζόγια γιὰ συλλογὴ τῶν φόρων, σύμφωνα μὲ πάγια πρακτικὴ τῆς Τουρκοκρατίας²². Ὁ ἐκμισθωτὴς ὅμως, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι σύγχρονοὶ του ποὺ μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς παρούσας συλλογῆς, βρέθηκε χρεωμένος στὸν Πρόξενο τῆς Ραγούζας Garmoliezi γιὰ τρεῖς χιλιάδες γρόσια, καὶ ἔτσι ἀναγκάστηκε νὰ τοῦ ὑποθηκεύσει ὄχι μόνον τὸ σπίτι του μὲ ἐγγύηση τῆς γυναίκας του ἀλλὰ καὶ τὴ συλλογὴ τῶν φόρων τῆς Μεσαριάς, μὲ τὴν ὑπόσχεση νὰ τὸν ἀποπληρώσει ἕως τὴν ἐπόμενη σοδειὰ τοῦ βαμβακιοῦ. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ φορολογικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου στὸ ἀρχεῖο τοῦ Προξενείου τῆς Ραγούζας, ἀλλὰ ἐπίσης ἀποκαλύπτεται ἡ συγκρότηση μιᾶς ὀλόκληρης ἀλυσίδας σχέσεων οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης μὲ τελικὸ ἀποδέκτη τὸν ξένο Πρόξενο καὶ ἀρχικούς ὀφειλέτες τοὺς ραγιάδες τῆς Μεσαριάς.

Στ΄

(20 Φεβρουαρίου 1751)

† *Τῷ ἐνδοξωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ ἄρχοντι
συδὸρ κονσόλῳ Τζουβάνη Γαρμουλιέζῳ
ὑγίως καὶ εὐτυχῶς ἀχθείη.
Εἰς Λάρνακα.*

- 5 † *Ἐνδοξώτατε καὶ εὐγενέστατέ μοι φίλε ἀκριβὲ καὶ περιπόθητε ἄρχων
κόνσολε κύριε συδὸρ Τζουβάνη Γαρμουλιέζῳ, τὴν ἀφεντίαν σου ἀκριβῶς
χαιρετῶ. Καὶ ἀναγγέλλω τῆς ὅτι ἰδοὺ ὁποῦ στέλλω τὸν πομησάρην μου Χατζῆ
Ἰωάννην μὲ μιὰν χάσαν μαλλούζην καὶ νὰ με συμπαθήσης πῶς δὲν ἐκάμαμεν
περισσότερον. Καὶ ὁ Θεὸς τὸ ἐγνωρίζει πῶς δὲν ἐκράτησα κἂν διὰ κυβέρνη-
10 σιν τοῦ ὀσπητίου. Πλὴν παρακαλῶ τὴν νὰ μὴν σοῦ φανῆ βαρετόν, ἐπειδὴ καὶ
το χρεὸς μας εἶναι πολὺ καὶ ὁ Θεὸς θέλει κάμη τὴν κυβέρνησιν. Ὅμως μὲ
ὄλον τοῦτο ὁποῦ σὲ ἐνοχλοῦμεν συχνὰ εἰς τὸν φετινὸν χρόνον θέλω νὰ τὴν
παρακαλέσω πάλιν νὰ μοῦ στείλει συτάριν καφιζια δώδεκα, ἔτζη τὴν
παρακάλω, διότις ἄλλον τινὰν δὲν πάγω νὰ παρακαλέσω. Ἀκόμη τὴν
15 ἐνθιμήζω νὰ μᾶς στείλετε μὲ τὸν αὐτὸν καὶ τὸ πέζον τὸν παμπακίον δια νὰ
ἡξεύρωμεν τὴν ποσότη των. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρου σὰς χαιρετοῦμεν καὶ ἀς
ἔχωμεν τιμὸν τῆς γράμμαν.*

1751 Φεβρουαρίῳ 20

22. Βλ. π.χ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1978, σ. 73-77 καὶ Ι. Γ. Γιαννόπουλου, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Ἀθήνα 1971, σ. 58-63. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐκμίσθωση τῶν φόρων στὴν Κύπρο τὸν 18ο αἰῶνα, βλ. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ΄, σ. 73-75, 100 καὶ σποραδικά.

σὸς φίλος Χατζῆ

Μεχεμμετης Ναϊζάνης.

(Σφραγίδα με ἀραβικούς χαρακτῆρες,
πλάγια ἀριστερά)

[Attergato]

1751, Febbraio 20, Cithrea.

Da Chatzi Mehmed agà Naizen li 3 marzo sopra di questa li mandai cafissi numero 12 grano.

Γιὰ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἰσχύουν ὅσα σχόλια συνοδεύουν τὰ ἔγγραφα Α', Β' καὶ Γ' σχετικά με τὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τοῦ Garmoliesi, ἀλλὰ ἰδίως ὅσα ἐλέχθησαν σὲ σχέση με τὴ μαρτυρία τοῦ Ἐγγράφου Δ' ἀναφορικὰ πρὸς τὴν σφυρηλάτηση τῆς συνύπαρξης μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων τῆς κυπριακῆς κοινωνίας στὴ βάση τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς συνεργασίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Χατζῆ Μεχμέτ Ναϊζάνη ἀπὸ τὴν Κυθραία δὲν ἀποκαλύπτει μόνον τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τῶν δοσοληψιῶν τοῦ Garmoliesi. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ φύση τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων με τὴν ἀναφορὰ στὸν «πομησά-ρη», τὸν Χατζῆ Ἰωάννη. Ὁ τελευταῖος εἶναι προφανῶς ὁ καλλιεργητῆς τῶν κτημάτων τοῦ Μουσουλμάνου γαιοκτῆμονα με δικαίωμα μεριδίου στὸ γεωργικὸ προϊόν.

Ζ'

(17 Φεβρουαρίου 1752)

1752, Φεβρουαρίου 17

† Δία τίς παροῦσις μου ὁμολωγὸ ἐγὼ ὁ Γιώτις τοῦ Δημήτρη ἀπο χορίον
Αραδίππου ὅτι πὸς εὐρήσκομε καθαρὸς χρεοφλέτης τῆς κира Τοῦμαζοῦς
ἐναν καντάρην μαλλία εὸς την πρὸ τες δέκα πέντε τοῦ Απριλλήου μινὸς καὶ
5 οὔτος ηνε ἡ ἀλήθια ἐμπρόστεν τὸν κάτωθεν μαρτήρον.

Χασάνις λεβέντις

παρὸν μάρτις

Εγὼ ὁ Γιώτις τοῦ Δημήτρη στερεόννο τὰ ἀνοθεν.

Ματζοῦλις Μέχεμῆτις

παρὸν μάρτις

Ἡ ὁμολογία τοῦ χρέους τοῦ Γιώτη τοῦ Δημήτρη ἀπὸ τὴν Ἀραδίππου πρὸς τὴν κυρὰ Τοῦμαζοῦ τὸ 1752, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἐπειδὴ στὴν ἰδιωτικὴ αὐτὴ συναλλαγὴ, μεταξὺ δύο Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων παρίστανται ὡς μόνον μάρτυρες δύο Μουσουλμάνοι τῆς Κύπρου. Αὐτὴ ἡ ἀπλὴ μαρτυρία τεκμηριώνει τὴ συνύπαρξη τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῆς Κύπρου καὶ ἀποκαλύπτει τὴ λειτουργία τῆς κοινῆς ἐμπειρίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὡς

συνεκτικοῦ μηχανισμοῦ στὴν παραγωγή μιᾶς ἐνιαίας κοινωνίας, παρὰ τὴν ἐτερόκλητη προέλευση τῶν στοιχείων ποὺ τὴ συνέθεταν. (Πρβ. καὶ "Ἐγγραφα Δ' καὶ Στ').

Η'

(20 Μαρτίου 1764)

† Μὲ τὸ παρὸν ἀποφαίνομαι ἐγὼ ὁ κάτωθεν ὑπογεγραμμένος Γεώργιος
 Γουλελλιοῦ Κεφαλονίτης ὅτι ἄνθρωπος ὢντας, ὑποκείμενος εἰς τὸν θάνατον,
 μὲ τὸ νὰ με ἐπερίλαβεν ἡ ἀσθένεια καὶ ὑποπτεύομαι τώρα τὸν θάνατόν μου, διὰ
 νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ αἰφνιδίως καὶ μένουσι μετὰ θάνατον τὰ πράγματά μου
 5 ἀπροδιάθετα, διὰ τοῦτο ἔτι σώας ἔχων τὰς φρένας καὶ εἰς ἑμαυτὸν ὢντας,
 φροντίζοντας πρότερον διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς ψυχῆς μου, ὅπου εἶναι ἡ
 τελετὴ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, ἀποφασίζω ὅτι
 μετὰ τὸν θάνατόν μου ἀφήνω προκουρατόρους καὶ ἐπιτρόπους εἰς ὅσα
 πράγματα μου εὐρεθῶσιν εἴτε ἐδῶ εἰς τὴν Λευκοσίαν, εἴτε καὶ εἰς τὴν
 10 Λάρνακα, διὰ καταστήχου καὶ ἄνευ καταστήχου, ὅπου ἐξετάζοντές τα νὰ τὰ
 περιλάβουν ὡς ἴδιοι ἐπίτροποι, ὁ ἅγιος μητροπολίτης Κιτιέων κὺρ Μακάριος,
 ὁ ἄρχων ἱατρὸς κὺρ Παῦλος, ὁ Χατζῆ κὺρ Ἀνδρόνικος Καρίδης καὶ ὁ σινιὸρ
 Νικολάκης Φώτιος, καὶ περιλαμβάνοντές τα κατὰ Θεὸν καὶ μὲ καλὴν
 ἐξέτασιν νὰ γράψουσιν εἰς Κεφαλονίαν τῷ υἱῷ μου Ἰωάννη ὡς γνησίῳ
 15 κληρονόμῳ μου, ὅπου ἐρχόμενος νὰ τὰ περιλάβῃ ὑπὸ χεῖρὸς τῶν ἀνωθεν.
 Ἐπιπλέον ἀπὸ τούτων ἐπειδὴ καὶ εὐρηται παρὼν ὁ ἕνας, ὁ ἄρχων ἱατρὸς δηλαδὴ,
 παραδίδω εἰς χεῖρας του καὶ ὅπου μου εὐρέθησαν μετρητὰ ὅλα ἀσλάνια 80
 ἄσπρα 150, ἤγουν ὀγδοήκοντα καὶ ζολότταν, διορίζωντάς τον νὰ ἐπιστατήσῃ
 εἰς τὰ ἐξοδά μου ἀπὸ τῆς σήμερον, ὅσα ἤθελον τρέξῃ καὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς μου,
 20 καὶ εἰς τὸν θάνατόν μου, καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἀ[κό]μι, ἤγουν εἰς τὴν ταφὴν
 μου, εἰς τὰ συνειθισμένα μνημόσυνα καὶ ἄλλα ἐξοδα ἀκόλουθα, καὶ πρὸς
 τούτοις ὅσα φαίνονται κάτωθεν κατεστρωμένα, διωρισθέντα παρ' ἐμοῦ νὰ
 δοθῶσι διὰ μνημόσυνον τῆς ψυχῆς μου. Ἀφήνω ἔτι εἰς χεῖρας τοῦ ῥηθέντος,
 τὸ κλειδί τοῦ ὄντᾶ μου εἰς τὸ χάνι, τοῦ ἐργαστηρίου μου ὅπου εἶναι εἰς τὸ
 25 παζάρι, διὰ νὰ ἔχῃ τὴν φροντίδα μετὰ τὸν θάνατόν μου νὰ δώσῃ τὴν εἶδησιν εἰς
 τοὺς λοιποὺς προκουρατόρους νὰ συμπαρασταθῶσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς
 περιουσίας μου. Ἀφήνω λοιπὸν διὰ μνημόσυνον τῆς ψυχῆς μου, ἐν πρώτοις
 εἰς τὸν θρόνον τῷ μακαριωτάτῳ δεσπότη κυρίῳ Παϊσίῳ γρόσια πενήτηκοντα·
 εἰς τὸν ἅγιον Κιτιέων γρόσια δέκα· εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τοῦ Κύκκου
 30 πενήτηκοντα· εἰς τὸν Μαχαιρᾶν δέκα· εἰς τὴν Χρυσορογιάτισσαν πέντε· εἰς τὴν
 ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Ὁμολογητῶν δέκα· εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐννέα ἐνοριῶν
 τῆς Λευκοσίας ἀπὸ δύο, δεκοκτώ· εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Δομετίου
 πέντε· εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐκκλησιῶν τεσσάρων τῆς Λάρνακος ἀπὸ δύο, ὀκτώ·

35 εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς Κεφαλωνίαν δέκα· εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τῶν
 Ξένων Κεφαλωνίας δέκα· εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν Κεφαλωνίας δέκα. Καὶ
 αὐτὰ νὰ ἔχη νὰ δώσῃ ὁ ῥηθεὶς ἄρχων ἰατρὸς μαζί μὲ τοὺς λοιποὺς μου
 προκουρατόρους μετὰ τὸν θάνατόν μου, μὲ ὅσα ἄλλα ἤθελαν χρειασθῆ ἔξοδα
 40 συνειθισμένα τῆς ταφῆς μου καὶ ἄλλων, ἐπαναλαμβάνοντας πάλιν νὰ εἰπῶ ὅτι
 οἱ ἄνωθεν ἐπίτροποι νὰ ἐπιστατήσουν εἰς τὴν περίληψιν ὅλης τῆς περιουσίας
 μου, ἕως οὗ δίδοντες εἶδῃσιν τῷ κληρονόμῳ μου ὡς ἄνωθεν νὰ ἔλθῃ νὰ τὰ
 περιλάβῃ. Καὶ διὰ τέλος εἰς βεβαίωσιν τῆς παρούσης διαθήκης μου, ἀποφασί-
 ζω ὅτι ἂν ἀμελήσουν οἱ ἄνωθεν ἐπίτροποί μου εἰς ταύτην μου τὴν στερεὰν
 γνώμην πρὸς βλάβην καὶ ἀπώλειαν τῆς περιουσίας μου, νὰ ἀποδώσωσι λόγον
 45 ἐν ὧρα τῆς φοβερᾶς κρίσεως, καὶ ἰδίᾳ χειρὶ ὑπογράφομαι, 1764, Μαρτίου 20.
 Τζορτζις Γουλελιος

Ἅ ὁ γράψας τὴν παροῦσαν διαθήκην Ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος μάρτυς,
 Σκευοφίλαξ παπα Χριστόδουλος μάρτυς, χαρτοφίλαξ Παπα Λεόντιος μάρτυς,
 Φιλάρετος ἱερομόναχος μάρτυς.

50 .αψξδ' ὦ Μαρτίου 21, ἀνεγνώσθη εἰς ἐπήκοον τῶν παρευρεθέντων ἐπὶ τῆς
 ἱερᾶς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ὁμολογητῶν ὅπου καὶ ἐτάφη ὁ ἄνωθεν
 μακαρίτης Τζώρτζος Γουλελλιῶν. Καὶ κατεστρώθη ἡ παροῦσα διαθήκη ἐν τῷ
 ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου.

† ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος

25 *Larnica di Cipro alle 10 del mese di aprile 1764 ad istanza del Monssignor
 Maccario vescovo di Citteo e Limessol reggistrato il presente testamento nel
 suo idioma grecco tale quale nel pubblico Reggistro di questa veneta
 cancellaria di Cipro, segnato N.A. à Foglii 604 e 605 e postilla; presente in
 filza di Atti Vollanti segnata numero E.*

Et in fidem me subscripsi

Antonio Crutta Cancelliere.

Ἡ διαθήκη τοῦ Τζώρτζη Γουλελλιῶ, Κεφαλονίτη τεχνίτη ἐγκατεστημένου
 στὴν Κύπρο²³, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰδικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ὡς δεῖγμα

23. Ὁ Τζώρτζης Γουλελλιῶς εἶναι ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅπως ἄγνωστη εἶναι ἡ
 σχέση του μὲ τὸν Κεφαλλῆνα Γεώργιο Γουλελιῶ ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Ἡλία Τσιτσέλη ὡς
 ἐγκατεστημένος στὴν Κωνσταντινούπολη στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα καὶ «μᾶλα ἐκεῖ ἰσχύων». Βλ. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 906. Χρονολογικὰ
 πάντως ὁ Γεώργιος Γουλελιῶς τῆς Πόλης θὰ μπορούσε εὐλόγα νὰ θεωρηθεῖ ἐγγονὸς τοῦ
 Τζώρτζη Γουλελλιῶ τῆς Λευκωσίας, γιὰ τοῦ κληρονόμου του Ἰωάννη, ποὺ μνημονεύεται στὴ
 Διαθήκη τοῦ 1764.

δικαιοπρακτικού έγγραφου κληροδοσίας²⁴, αποτελεί αξιοπρόσεκτο ιστορικό τεκμήριο για δύο άκρομη λόγους. Πρώτο από άποψη προσωπογραφική και δεύτερο ως μαρτυρία της ευσέβειας που επικρατούσε στη νοοτροπία του μέσου ανθρώπου γύρω στα μέσα του δέκατου ογδοού αιώνα.

Από προσωπογραφική άποψη ή διαθήκη του Γουλελλιού αποτυπώνει σε μικρογραφία τον κόσμο της ελληνικής κοινωνίας των δύο αστικών κέντρων της Κύπρου στα μέσα του 18ου αιώνα, της διοικητικής και εκκλησιαστικής πρωτεύουσας Λευκωσίας και της Λάρνακας, κυριότερου λιμένα και εμπορικού κέντρου, έδρας των Ευρωπαίων Προξένων και χώρου εγκατάστασης των ξένων παροίκων της Κύπρου. Μεταξύ των κληρονόμων του Γουλελλιού εμφανίζονται δύο σημαντικά πρόσωπα της κυπριακής ιστορίας του δέκατου ογδοού αιώνα, ο Αρχιεπίσκοπος Παΐσιος (1759-1766) και ο μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος (1737-1776), που έμελλαν να είναι μεταξύ των πρωταγωνιστών των δραματικών γεγονότων του Νοεμβρίου του ίδιου έτους κατά την εξέγερση κατά του Όθωμανού κυβερνήτη Τζιλ Όσμάν²⁵. Ο Κιτίου Μακάριος ορίζεται και επίτροπος της διαθήκης. Επίσης στη διαθήκη μνημονεύεται ως επίτροπος ο «άρχων ιατρός κύρ Παῦλος», που είναι άσφαλώς ο γνωστός Κεφαλονίτης γιατρός Παῦλος Βονιτισιάνος, εγκατεστημένος στη Λάρνακα, ο οποίος σύμφωνα με τη μαρτυρία του Βενετού προξένου *Gerolimo Brigati* περιέθαλψε τὰ θύματα της εξέγερσης του Νοεμβρίου του 1764²⁶. Γνωστό πρόσωπο της κοινωνίας της Λάρνακας, επίσης Κεφαλληνιακής καταγωγής, είναι και ο τρίτος επίτροπος του Γουλελλιού, Ανδρόνικος Καρύδης, έμπορος, κτηματίας και ευεργέτης²⁷. Τὸ 1758 μνημονεύεται ως χορηγός της έκδοσης του *Λαυσαϊκού* του Έφραϊμ του Αθηναίου²⁸, ενώ ο γιός του, ο Δραγομάνος Ίερώνυμος Καρύδης, είκοσι χρόνια μετά τη σύνταξη της διαθήκης εμφανίζεται μεταξύ των συνδρομητών του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού στην *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*²⁹. Ο τέταρτος επίτροπος ο *σινιὸρ Νικολάκης Φώτιος* είναι άγνωστος από άλλες πηγές, θὰ μπορούσε όμως εύλογα

24. Πρβ. τὴ συλλογὴ τῶν διαθηκῶν τοῦ 18ου αἰῶνα ποὺ ἐκδίδει ὁ Ν. Γ. Κυριαζῆς, *Διαθήκαι τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ προικοσύμφωνα*, *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 12 (1936) 104-126 καὶ 13 (1937) 137-141.

25. Βλ. Paschalis M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764*, *Κυπριακὰ Σπουδαί* 46 (1982) 91-101, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Παΐσιο. Γιά τὸν μητροπολίτη Κιτίου Μακάριο βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Ἐγγράφου Δ' ἀνωτέρω.

26. Βλ. P. M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society*, σ. 97 καὶ 99.

27. Βλ. Γ. Παπαχαλαράμπος, Ὁ Πετράκης Καρύδης, τὸ χειρόγραφον καὶ ἡ οἰκονομία του, *Κυπριακὰ Σπουδαί* 29 (1965) 185-209.

28. Βλ. *Λαυσαϊκόν, ἤτοι Βίβλος περιέχουσα Διηγήσεις Ἀσκητικὰς Ἀνδρῶν καὶ Γυναικῶν*. Σπουδῆ τε καὶ δαπάνη τοῦ Πανοσιωτάτου καὶ Σοφολογιωτάτου ἐν Ἱεροδιδασκάλας Κυρίου Ἐφραΐμ, Βενετία 1758, σ. η'-θ'.

29. Βλ. *Ἱστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, σ. 405.

νά καταταχθεῖ καί αὐτὸς μεταξὺ τῶν Κεφαλονιτῶν παροίκων τῆς Λάρνακας, ὅπως καί οἱ προηγούμενοι δύο λαϊκοὶ ἐπίτροποι τοῦ Γουλελλιού.

Ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ προσωπογραφικῆ ἄποψη εἶναι καί οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν κλῆρο τῆς Λευκωσίας, ἔγκριτα μέλη τοῦ ὁποίου ὑπογράφουν τὴ διαθήκη ὡς μάρτυρες. Ἔτσι πληροφορούμαστε ὅτι τὸν Μάρτιο τοῦ 1764 στὴν συνοδεία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Κύπρου περιλαμβάνονταν ὁ συντάκτης τῆς διαθήκης ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος³⁰, κληρικὸς μορφωμένος καί «ἐγκρατῆς τῆς ἑλληνικῆς», ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ὁμαλὴ γραφὴ του καί τὸ ὀρθογραφημένο κείμενο ποῦ συνέταξε, ὁ σκευοφύλαξ Χριστόδουλος, ὁ χαρτοφύλαξ Λεόντιος, ὁ ἱερομόναχος Φιλάρετος. Μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τὸ 1788 μνημονεύονται ὁμώνυμοι κληρικοὶ τῆς Λευκωσίας ποῦ φέρουν διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ὀφθίκια³¹. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σκευοφύλαξ Παπᾶ Λεόντιος ποῦ μνημονεῖται ὁ Κυπριανὸς εἶναι ὁ χαρτοφύλαξ τοῦ 1764, ποῦ εἶχε ἐν τῷ μεταξὺ προαχθεῖ σὲ ὑψηλότερο ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς τῆς Λευκωσίας, ἐνῶ ὁ σκευοφύλαξ Παπᾶ Χριστόδουλος τοῦ 1764 εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εἶχε ἐπιφορτισθεῖ τὸ 1788 μὲ τὴ διαχείριση τοῦ Σακελλίου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς; Ὁ ἱερομόναχος Φιλάρετος τέλος ἴσως νὰ μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο σύγκελλο τῆς Λευκωσίας, ποῦ ἐπίσης συνέδραμε τὸν Κυπριανό.

Ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ κυπριακοῦ κλήρου στὴ διαθήκη τοῦ Κεφαλονίτη τεχνίτη ὑπογραμμίζει καί προσωπογραφικὰ τὸ κύριο στοιχεῖο τοῦ περιεχομένου τῆς, ποῦ καθορίζεται ἀπὸ τὴ θρησκευτικότητα τῆς νοοτροπίας τοῦ διαθέτη ὁ ὁποῖος κληροδοτεῖ συνολικὸ ποσὸν ἑκατὸν ἐνεήντα ἔξι γροσιῶν σὲ μονές καί ἐκκλησίες τῆς Κύπρου καί τῆς Κεφαλονιάς. Ἡ διαθήκη τοῦ 1764 συνιστᾶ λοιπὸν εὐγλωττο τεκμήριο τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καί τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἡ εὐσέβεια αὐτὴ μετασχηματιζόταν σὲ κοινωνικὴ συμπεριφορά. Ἡ διανομὴ τῶν σχετικῶν ποσῶν εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ ὡς πρὸς τὴν ἱεραρχία τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν. Ὁ Τζώρτζης Γουλελλιὸς τὴν ὥρα τοῦ θανάτου του θυμᾶται τὰ προσκυνήματα τῆς πατρίδος του καί κληροδοτεῖ ἀπὸ δέκα γρόσια σὲ τρεῖς γνωστὲς ἐκκλησίες στὸ Ἀργοστόλι. Τὴ μερίδα τοῦ λέοντος ὡστόσο τὴν παίρνουν τὰ δύο ἰσχυρότερα ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα τῆς Κύπρου: ἡ ἀρχιεπισκοπὴ στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Παΐσιου καί τὸ μοναστήρι τοῦ Κύκκου³². Ἐνδιαφέρον παρου-

30. Ὁ ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σωφρόνιος ποῦ ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς συντάκτης τῆς διαθήκης θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν μελλοντικὸ μητροπολίτη Κυρηναίας Σωφρόνιο ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ.

31. Ἔ.δ., σ. 404.

32. Μέτρο τῆς αἰγλῆς τῆς Μονῆς Κύκκου στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν εἶναι ἡ κανονικότητα μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἀποδέκτης κληροδοσιῶν σὲ γνωστὲς διαθήκες Ὁρθοδόξων τῆς

σιάζει τὸ τρίπτυχο τῶν μονῶν ποὺ μνημονεύονται στὴ διαθήκη καὶ ἡ ἱεράρχησή τους ὡς πρὸς τὰ κληροδοτούμενα ποσά, ποὺ μαρτυρεῖ καὶ τὴν αἴγλη τους στὰ μάτια τῶν πιστῶν: ὁ Κύκκος, πάντα στὴν πρωτοκαθεδρία στὴ θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ στὴ γενναιοδωρία τῶν χριστιανῶν, ἀκολουθεῖται μόνιμα σὲ ἀπόσταση ἓνα πρὸς πέντε ἀπὸ τὸν Μαχαιρᾶ. Ἐξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ μεία τῆς Μονῆς Χρυσορογιατίσσης, ἔστω καὶ ἂν τὸ ποσὸ ποὺ κληρονομεῖ εἶναι τὸ ἓνα δέκατο ἐκείνου τοῦ Κύκκου καὶ τὸ μισθὸ ἐκείνου τοῦ Μαχαιρᾶ, ἐπειδὴ μαρτυρεῖ τὴν ἀκμὴ τῆς Χρυσορογιατίσσης τὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ 18ου αἰώνα, ποὺ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές³³. Τὸ τρίπτυχο τῶν κυπριακῶν μονῶν ποὺ εὐεργετοῦνται ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία τοῦ διαθέτη ἀποκαλύπτει ἐπίσης τὸ περιεχόμενο τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας ποὺ ἐστιάζεται στὴ λατρεία τῆς Παναγίας καὶ ἐκδηλώνεται μὲ χειρονομίες σεβασμοῦ στὰ πολλὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς στὴν Κύπρο. Ὁ εὐσεβὴς διαθέτης δὲν ξεχνᾷ καὶ τὶς ἐκκλησίες τῶν ἐννέα ἐνοριῶν τῆς Λευκωσίας, ποὺ ἀπαριθμεῖ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανὸς καὶ εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι ὀρθόδοξοι ναοὶ ποὺ ἐπιβίωσαν στὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν Λευκωσία ὡς τὶς μέρες μας³⁴. Σ' αὐτὲς προστέθηκαν καὶ οἱ ἐκκλησίες δύο γειτονικῶν προαστίων τῆς Λευκωσίας, τοῦ Ἀγίου Δομετίου καὶ τῶν Ἀγίων Ὁμολογητῶν. Τὸ ποσὸ ποὺ κληροδοτεῖται στὴν τελευταία καὶ ὁ ἐνταφιασμὸς τοῦ διαθέτη σ' αὐτὴν ὑποδηλώνουν κάποιον ἰδιαίτερο δεσμὸ τοῦ Γουλελλιῦ μὲ τὸ προάστιο καὶ τὴν ἐκκλησία του.

Κύπρου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: τοῦ Γεωργίου Βραχίμη τὸ 1667, τοῦ Πιερῆ τῆς Μυροῦς τὸ 1749, τοῦ Γεωργίου Γουλελλιῦ τὸ 1764. Γιὰ τὴ διαθήκη τοῦ Βραχίμη βλ. Αἴ. Τσελίκα, Ἐπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐγγράφα (1578-1771), ἔ.δ., σ. 260-261 καὶ γιὰ τὴ διαθήκη τοῦ Πιερῆ τῆς Μυροῦς βλ. Κυριαζῆ, Διαθήκαι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ προικοσύμφωνα, ἔ.δ., σ. 123-124.

33. Βλ. Λοῖζου Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 305-307 καὶ Ἰωάννη Τσικνόπουλλου, *Παναγία ἢ Χρυσορογιατίσση*, Λευκωσία 1964, σ. 23-33. Μιὰ σύγκριση μεταξὺ τῆς διαθήκης τοῦ Βραχίμη καὶ ἐκείνης τοῦ Γουλελλιῦ σὲ σχέση πρὸς τὴν παρουσία ἐκκλησιαστικῶν καθιδρυμάτων μεταξὺ τῶν κληρονόμων τους, εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ὡς πρὸς τὶς ἀλλαγές ποὺ συντελοῦνται στὸν ἐνδιάμεσο αἰῶνα στὴν κοινωνικὴ ἱεράρχηση τῶν μονῶν. Ἡ Μονὴ Κύκκου παραμένει ἀμετακίνητη στὴν πρωτοκαθεδρία, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὶς ἄλλες μονές ἡ εὐσέβεια τοῦ 17ου αἰῶνα φαίνεται νὰ στρέφεται πρὸς ἰδρύματα ποὺ ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς ἔχουν περάσει σὲ δεύτερη μοίρα στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν Κυπρίων πιστῶν. Οἱ ἀλλαγές καὶ μετατοπίσεις αὐτὲς στὶς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητος ἀξίζουν ν' ἀπασχολήσουν τὴν ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν στὴν κυπριακὴ κοινωνία.

34. *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 394. Ἀπὸ τὶς ἐννέα ἐκκλησίες τῆς Λευκωσίας τῆς Τουρκοκρατίας ποὺ ἀναφέρει ὁ Κυπριανὸς καὶ ἡ διαθήκη τοῦ Γουλελλιῦ ἡ δῆδοι καὶ ἡ ἔνατη, ὁ Ἅγιος Λουκάς καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, κἀχαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὄχι κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ἀλλὰ μεσοῦντος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, τὸ 1958 καὶ τὸ 1974 ἀντίστοιχα.

Θ'

(18 Σεπτεμβρίου 1780)

Τῷ ἀκριβῶ καὶ ἀγαπημένῳ φίλῳ Βασάλῳ κονσόλῳ
τοῦ Τζεμχουριοῦ τῶν Ἑνετῶν ὑγειῶς ἀχθεῖη[;]
Εἰς Λάρνακα.

- Ἄκριβὲ καὶ ἠγαπημένε φίλε κόνσολε τοῦ Τζεμχουριοῦ τῶν Ἑνετῶν, φιλικῶς
5 σὰς χαιρετοῦμεν. Μὲ τὸ παρὸν σὰς φανερώνομεν ὅτι ὁ ἡμέτερος δραγωμάνος
προσταχθεὶς παρ' ἡμῶν σὰς ἔγραψε τὴν προχθὲς ἓνα γράμμα ἐξαποστέλ-
λωντάς σας καὶ δύο γράμματα τούρκικα διὰ νὰ τὰ περικλείσετε εἰς γράμμα
ἐδικόν σας, ὁμοῦ μὲ τὴν 10.000 γροσίων πόλιτζαν παρὰ τοῦ πραγματετοῦ
10 σας σιὸρ Μάρκου, καὶ νὰ τὰ ἐξαποστείλετε εἰς εἰμὰς ἐσφραγισμένα εἰς ὄνομα
τοῦ ἀυταδέλφου σας διὰ νὰ λάβῃ τὸ τέλος ἢ ὑπόθεσις ἐκεῖνη, περὶ τῆς ὁποίας
ἤθελα ὁμιλήσῃ καὶ μὲ τὴν εὐγενείαν σας καὶ μὲ τὸν πραγματευτὴν, καὶ μὰς
ἐδώσατε βεβαιωμένην ὑπόσχεσιν ἄμφω. Σήμερον ὅμως ἐλθόντος εἰς τὰ ἐδώσε
τοῦ Κωνσταντάκη ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ὁ ἡμέτερος δραγωμάνος ἀπόκρισιν, ὅτι
15 ἂν ἡ εὐγενεία σας λάβῃ τὴν πόλιτζαν αὐτὴν τῶν: 10000 (διὰ τὴν ὁποίαν ὄντες
ἐκεῖσε ἐμετρήσαμεν ἡμεῖς διὰ τοῦ κοτζάπαση τὰ μισὰ γρόσια 5000) θέλει
κάμῃ τότε τὰ γράμματά της καὶ νὰ περικλείσῃ καὶ τὰ ἡμέτερα τούρκικα. Ἄπο
τὸ ἄλλο μέρος ἔλαβε καὶ μίαν πόλιτζαν ἀπὸ τὸν πραγματευτὴν σας Μάρκον
ἀσλάνια 3000 μόνον, καὶ ἐλθὼν μὰς τὴν ἐπρόσφερε μὲ τοὺς χαιρετισμούς,
20 προβάλλωντάς μας καὶ τὴν ἀπόκρισίν σας. Ἡμεῖς ὅμως ἐξεθαμβήθημεν νὰ
ἰδῶμεν ἓνα τόσον ὀλίγον ἀριθμὸν ἀντὶ τῶν 10000 ὅπου ἡμεῖς εἶχαμεν τὴν
ὑπόσχεσίν σας, ὡσὰν ὅπου ἡμεῖς ἕως τώρα ἰξεύραμεν ὅτι ἡ Φράγγοι
πραγματευταί, ὅταν ἔδιδαν ὑπόσχεσιν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμωσιν ἀλλέως,
μάλιστα ὅπου ὁ πραγματευτὴς ἐκεῖσε μὰς εἶπεν ἂν ἠθέλαμεν νὰ τὴν κάμῃ
ἔκτοτε. Μάλιστα ἡμεῖς διὰ πάντα φυλάττομεν τὸ ἐδικόν σας χαττήρ[ι] καὶ
25 εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ὑποθέσεις σας πρόθυμοι. Ὅμως δὲν εἶναι τίποτε, ἄς
εἶναι. Λοιπὸν, ἰδοὺ σὰς στρέφω τὴν πόλιτζαν. Καὶ εἰ μὲν δύναται νὰ τὴν
ἀποδώσῃ 10000 ἔχει καλ[ῶς]. Εἰδεμὴ, ἄς κρατήσῃ καὶ αὐτῇ καὶ ἄς μὰς
ἐξαποστείλῃ ταῖς 5000 τὰ μετρητὰ ὅπου ἐδώσαμεν ὅποιας μονέδας καὶ ἂν
εἶναι καὶ ἡμεῖς τὰ δεχόμεθα. Ταῦτα βιαίως καὶ ὑγιαίνετε. Ἦτον καὶ ἄλλα νὰ
30 τῆς γράψωμεν, πλὴν θέλεις λάβῃ τελείαν περίληψιν ἀπὸ τὸν Κωνσταντάκην.
Ἄπο σαραγίου 1780, Σεπτεμβρίου 18.

ὁ ἐνδωξος αὐτοῦ φίλος ἔλ χατζῆ
Ἄπτῆλ Μπακκάγας μουχασ[ίλης]
Κύπρου

[Attergato]

Lettera del Caggi A[b]dul Bac[.]aga governator del Regno, 1780,
settembre 18. Risposta data.-

Ἡ ἐπιστολὴ τῆς 18 Σεπτεμβρίου 1780 τοῦ μουχασίλη Χατζῆ Ἀποῦλ Μπακκῆ ἀγᾶ στὸν Βενετὸ πρόξενο στὴ Λάρνακα Ἐμμανουὴλ Βάσαλο³⁵ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἔγγραφο τοῦ γνωστοῦ τυραννικοῦ κυβερνήτη τῆς Κύπρου, ποῦ ἔρχεται στὴ δημοσιότητα. Ἄν καὶ ἡ παρουσία του στὸ προσκήνιο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας γιὰ τριάντα πέντε χρόνια (1750-1785) μνημονεύεται συχνὰ στὶς πηγές³⁶ καὶ σὲ ἱστορικὰ ἔγγραφα³⁷ τῆς ἐποχῆς, ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε ἀποδώσει ὡς τώρα ἐπιστολὴ ἢ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Βάσαλο ἀποτελεῖ σημαντικό ἱστορικὸ τεκμήριο. Τὸ κείμενο συνταγμένο ἀπὸ τὸν Ἑλληνα δραγομάνο Χατζῆ Γεωργιάκη-Κορνέσιο, στὸ πρῶτο ἴσως ἔτος τῆς δραγομανίας του³⁸, ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς καθιέρωσης

35. Ὁ Βενετὸς ἔμπορος Ἐμμανουὴλ Βάσαλος (Vassalo) μαρτυρεῖται ἐγκατεστημένος στὴ Λάρνακα ἤδη τὸ 1771. Βλ. Ἀγ. Τσελίκα, Ἑπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα (1578-1771), σ. 270-271. Τὸ 1779 διορίστηκε πρόξενος τῆς «ἐνδόξου νατζιούς τῶν Ἐνετῶν» στὴν Κύπρο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ γράμμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου μὲ τὸ ὁποῖο τὸν συγχάειρε γιὰ τὸν προβιβασμό του «εἰς τὸ τῆς ὑπατείας ἀξίωμα». Βλ. Ε. Α. Λουτζου, Ἀνέκδοτα γράμματα (1779-1793) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσάνθου, *Θησαυρισματα* 9 (1972) 297. Στὴ θέση τοῦ προξένου τῆς Βενετίας ὁ Βάσαλος διαδέχθηκε τὸν Bernardo Carpara († 1778) καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου πρὸς αὐτὸν φαίνεται ὅτι κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦλάχιστον μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1793. Βλ. ἐπίσης Ε. Α. Λουτζου, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χατζηγεωργιάκη Κορνέσιου, *Ἐπιτηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* IV (1970-1971) 268. Τὸ 1795 πρόξενος τῆς Βενετίας ἀναφέρεται ὁ Ἀνζουλο Ρόζολο (βλ. ἔγγραφο IB' κατωτέρω) ἐνῶ τὸ 1797 ὡς τελευταῖος πρόξενος τῆς Βενετίας στὴ Λάρνακα ἐμφανίζεται ὁ Giacomo Carpara (Γιάκουμος Καπράρας). Βλ. αὐτόθι, σ. 271. Καλὸς γνώστης τῶν τοπικῶν πραγμάτων ὁ Βάσαλος δίνει στὶς ἐκθέσεις του στὸς Cinque Savii alla Mercanzia πλούσιες πληροφορίες γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση στὴν Κύπρο καὶ πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς Ἑπτανήσιους Βενετοὺς ὑπηκόους ποῦ βρισκόνταν ἐγκατεστημένοι «χάριν ἐμπορίας» στὸ νησί. Στὴν τυραννία τοῦ *Aptil Bachi Aga* ἀναφέρεται σὲ ἔκθεσή του στὶς 5 Μαΐου 1786 ἐνῶ στὶς 21 Ἰουλίου 1786 μιλά *della miserabile situazione degl'Isolani*. Βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 652 (1785-1790), ἔγγραφο 5 Μαΐου καὶ 21 Ἰουλίου 1786 ἀντίστοιχα.

36. Βλ. Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 326-330· Ἀθανάσιου Κομνηνοῦ-Ψηλάντη, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 636-640· *Χρονικὸν Ἰωακείμ*, ἐκδ. Κωνσταντίνου Ι. Μαριανθοπούλου, *Χατζηγεωργιάκις Κορνέσιος ὁ διερμηνεὺς τῆς Κύπρου, 1779-1809*, σ. 56-59. Στὸν Κυπριανὸ κυρίως βασίζονται καὶ οἱ σχετικὲς μνῆεις καὶ ἀφηγήσεις τοῦ Ἰωάννου Χάκκεττ, *Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 301-304, Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1929, σ. 93-95, Κ. Μυριανθόπουλου, σ. 42-49 καὶ Λοῦζου Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 193-195. Σχετικὴ σύνθεση τῶν παλαιότερων πηγῶν παρουσιάζει ὁ Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ', σ. 94-96, 355-358.

37. Νικόδημος Μυλωνᾶς, Ἀνέκδοτα ἱστορικὰ ἔγγραφα, *Κυπριακὰ Χρονικά*, ἔτος Γ', τχ. Η'-Θ' (Αὐγούστος - Σεπτέμβριος 1925), σ. 171-233. Βλ. ἐπίσης, Α. Ζ. Πιερίδη, Προξενικὸν ἔγγραφο, Ε', *Κυπριακὰ Χρονικά*, ἔτος Α', τχ. Β' (Φεβρουάριος 1922), σ. 63, ποῦ παρουσιάζει ἐπιστολὴ τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας στὴν Κύπρο Michael De Vezin στὸν Χατζῆ Μπακκῆ, ἡμερ. 29 Ἰανουαρίου 1784.

38. Βλ. Κ. Ι. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργιάκις Κορνέσιος ὁ διερμηνεὺς τῆς Κύπρου 1779-1809*, σ. 79.

τῆς ἑλληνικῆς ὡς γλώσσας τόσο τῆς διοίκησης ὅσο καὶ τῆς διπλωματίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἰδίως σὲ ἑλληνόφωνες περιοχὲς ὅπως ἡ Κύπρος. Τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖο ὑπογράφει τὴν ἐπιστολὴν ὁ Χατζῆ Μπακκῆς, "Ελ Χατζῆ Ἀπτοὺλ μπακκάγας, τὸ ἔλαβε ὅταν ὀνομάστηκε μουχασίλης τῆς Κύπρου τὸ 1775³⁹.

Ὁ Χατζῆ Μπακκῆς, Κύπριος μουσουλμάνος χωρικός ἀπὸ τὸν οἰκισμό Κλαυδιὰ τῆς περιοχῆς τῆς Λάρνακας καὶ γιὰ τοῦτο γνωστός στὴν σύγχρονή του ἱστοριογραφία ὡς ὁ «μονόφθαλμος ξυλοφόρος τῆς Κλαυδιᾶς»⁴⁰, ἐμφανίζεται στὸ προσκῆνιο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας τὸ 1750, ὅταν ἀνήμερα τοῦ Πάσχα δολοφόνησε τὸν δραγομάνο τῆς Κύπρου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος εἶχε ἐνεργήσει γιὰ τὴν ἔκπτωση τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ζαπίτη (ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ) τῆς Λάρνακας. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ὑπομνήσουμε ἄλλη μία μνεῖα τῆς πολιτείας τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ, ποὺ ἂν καὶ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸ 1929 ἔχει γενικὰ ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Παραδίδεται σὲ ἐνθύμηση τοῦ Κώδικα 2 τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, στὸ φ. ρυδ⁴¹: «1761 ὕλθεν ὁ ἀκειμα/λαας εἰς τὴν κίπρον καὶ ἔκαψεν τὸν κοσμον με τὸ Χατζῆ πακι / οπου ἐπίραν ἀπο τὴν κίπρον σακουλι χιλια κερεμεν»⁴¹. Ἀργότερα ὁ Χατζῆ Μπακκῆς κατόρθωσε νὰ γίνῃ ἀρχιγραμματεὺς τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης τῆς Κύπρου (1771) καὶ μουχασίλης τῆς Κύπρου (1775-1784). Ἡ περίοδος τῆς διακυβέρνησής του ἔχει παραδοθεῖ στὴν ἱστορία μὲ τὰ ζοφερότερα χρώματα ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἱστορικό Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανό, ὡς ἐποχὴ ἀπηνουῖς καταδίωξης τῶν ἀρχιερέων καὶ ληστρικῆς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας εἰς βάρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κύπρου. Ἡ συμπεριφορὰ του εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετάβαση πρεσβείας τῶν ἱεραρχῶν τῆς νήσου ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Χρύσανθο στὴν Ὑψηλὴ Πύλη τὸ 1783 μὲ αἴτημα τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν μονόφθαλμο τύραννο. Παρὰ τὴν περιπετειώδη ἐξέλιξη τῆς πρεσβείας, τὸ ζητούμενο ἐπιτεύχθηκε καὶ ὁ Χατζῆ Μπακκῆς παύθηκε καὶ κλήθηκε σὲ ἀπολογία ἀπὸ τὸν Μεγάλο Βεζύρη Χαλῆλ Πασᾶ. Ἀπόπειρα τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ νὰ ἐπανεέλθῃ στὴ διακυβέρνηση τῆς Κύπρου τὸ 1785 ματαιώθηκε ἀπὸ τὴ συντονισμένη ἀντίδραση τῶν Κυπρίων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Κυπριανὸ «ἔδραμαν ἐκ Κύπρου καὶ ἐκ τῶν Ἀγάδων, Οὐλαμάδων καὶ Ραγιαδῶν ἀγγελῆδὸν εἰς βασιλεύουσαν, φωνάζοντες κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν Πόρταν, καὶ διακωδονίζοντες τὰς τυραννίας του καὶ λέγοντες μὲ ἀπόφασιν, ὅτι ὁ λαὸς τῆς Νήσου μέχρι καὶ βρεφῶν, ἤθελεν εὐθὺς φύγη τοῦ τόπου,

39. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογική*, σ. 328: «τοῦ 1775, ἀξιώνει καὶ ὁ ἀνάξιος Μουχασίλης καὶ ὀνομάσθη Χατζαπτοὺλμπακκάγας». Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα τὸν προσαγορεύει καὶ ὁ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας De Vezin τὸ 1784: *Ἐλχατζῆ ἀπτής πακκάγα*. Βλ. Α. Ζ. Πιερίδη, *Προξενικὸν Ἐγγραφον Ε'*, σ. 63.

40. Κυπριανός, *Ἐ.ἀ.*, σ. 326.

41. Σίμος Μενάρδος, *Ἡ ἐν Κύπρῳ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ*, Πειραιᾶς 1929, σ. 157.

ἐὰν ἤθελεν ἰδῆ νὰ πατίσῃ πόδα εἰς τὴν Κύπρον ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς καὶ τύραννος καὶ Τουρκῶν καὶ Ραγιάδων»⁴².

Ἡ δημοσιευόμενη ἐπιστολὴ ἀποκαλύπτει μιὰ ἄλλη διάσταση τῆς δραστηριότητος τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ ὡς κυβερνήτη τῆς Κύπρου, τὶς εὐρείας κλίμακας οἰκονομικῆς του δοσοληψίης μὲ τοὺς ξένους προξένους καὶ ἐμπόρους τῆς Λάρνακας. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστολῆς ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν πρῶτο ἡ χρῆση τοῦ ὄρου *τζεμχουριὸ τῶν ἐνετῶν* στὴν προσφώνηση, μὲ τὸ ὅποιο οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἀποδίδουν τὴν ἐπίσημη ὀνομασία τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας (Repubblica Venetorum) καὶ δεύτερο ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν Χατζῆ Μπακκῆ κάποιου ἰδιαίτερου ἤθους συνέπειας καὶ φερεγγυότητος στὶς συναλλαγὰς τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐμπόρων: *ἡμεῖς ἕως τῶρα ἐξεύραμεν ὅτι οἱ φράγγοι πραγματευταί, ὅταν ἐδίδαν ὑπόσχεσιν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμωσιν ἄλλῶς*. Τὸ ἤθος φυσικὰ αὐτὸ τὸ ἐπικαλεῖται ὁ Χατζῆ Μπακκῆς μόνον ὅταν ἐξυπηρετῆ τὶς δικῆς του συναλλαγὰς καὶ συμφέροντα.

Ι'

(19 Μαΐου 1789)

Χατζῆ Μεμετ ἀγάς, ζαπίτης Λεμεσοῦς.

*Φίλε Μιχαῆλ τοῦ Βασίλ ὄγλου ἀπὸ τὸ Κελλάκην, φιλικῶς σὲ χαιρετῶ καὶ ἐν συντόμῳ σοῦ φανερῶν, ὅτι ἰδοὺ ὁποῦ στέλλω ἐξεπίτηδες τὸν ἄνθρωπόν μου Κυριακόν, καὶ νὰ στείλῃς νὰ φέρῃς τὸν Ἄντωνιν Κουμπὰν ἀπὸ τὴν Ἐυταγό-
5 νιαν, καὶ νὰ μετρήσετε καθ' ἑνασ σας ἀπὸ δυὸ γομάρια κρασὶν καλόν, ἐσὺ δυὸ γομάρια καὶ ὁ Κουμπᾶς ἄλλα δυὸ γομάρια, νὰ τὰ πάρετε τοῦ φίλου μου signor Βασάλου, ὁποῦ χρωστεῖται τοῦ Πικέρνη. Καὶ ἐπαράγγειλα τοῦ ἀνθρώπου μου νὰ τὸ δῆ τὸ κρασὶν, νὰ εἶναι καλόν, φίνον. Καὶ νὰ τὸ βάλετε μὲς τὰ σακκιά, νὰ τὸ βουλόσῃ καὶ νὰ τὸ φορτώσῃ πάνω στὰ ἄλογα, νὰ τὸ στείλῃ, καὶ ἂν δὲν τὸ
10 στείλῃ νὰ μὴν ἔλθῃ ἐδῶ. Εἰδὲ καὶ προφασιστῆτε τίποτε καὶ δὲν στείλεται τὸ κρασὶν, ἔχω του διωρίαν, νὰ σᾶς φέρῃ καὶ τοὺς δυὸ ἐδῶ στὴν Λεμεσό. Ταῦτα, 1789ⁿ, Μαΐου 19ⁿ*

[Τούρκικη σφραγίδα]

Τὸ ἔτος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης οἱ ἐξουσιαστικὲς σχέσεις στὴν Κύπρο διαμορφώνονται μὲ βάση τὸν πρωτόγονο καταναγκασμὸ καὶ τὴ ληστρική διαχείριση τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ποὺ ἀποκαλύπτει ἡ ἐπιστολὴ τῆς 19ης Μαΐου 1789 τοῦ ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ Χατζῆ Μεχμέτ Ἄγᾶ στοὺς ἀγρότες Μιχαῆλ Βασίλη καὶ Ἄντωνη Κουμπᾶ ἀπὸ τὸ Κελλάκι τῆς Λεμεσοῦ. Τὰ τέσσερα γομάρια κρασὶν

42. Κυπριανός, *Ἱστορία Χρονολογική*, σ. 330.

καλὸν φίνον, πού ἐπιτάσσει ὁ ζαπίτης νά σταλοῦν στὸν Ἐμμανουήλ Βάσαλο, πρόξενο τῆς Βενετίας στὴ Λάρνακα, προορίζονται γιὰ τὴν ἐξόφληση κάποιου χρέους, τοῦ ὁποίου τελικὸς ἀποδέκτης ἦταν ὁ Βενετὸς πρόξενος⁴³.

Τὸ γραφικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπιστολῆς, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ κρασιοῦ, ἢ τοποθέτησή του μέσα σὲ ἀσκοὺς σφραγισμένους μὲ βουλοκέρι καὶ ἡ μεταφορὰ του μὲ ἄλογα ἀπὸ τὰ κρασοχώρια τῆς Λεμεσοῦ στὴ Λάρνακα, δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάσει τὸν καταναγκασμὸ πού κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ σύντομη ἐπιστολὴ τοῦ ἐπαρχιακοῦ διουκτητῆ (ζαπίτη) τοῦ καζᾶ τῆς Λεμεσοῦ⁴⁴. Ὁ ὀθωμανὸς ζαπίτης παρεμβαίνει χρησιμοποιώντας τὴν ἀπειλητικὴ γλώσσα τῆς ἐξουσίας, γιὰ νὰ ἐκτελεστεῖ μιὰ ἔμμεση οἰκονομικὴ συναλλαγὴ μεταξὺ ἰδιωτῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων καὶ ἐνὸς προξένου ξένης δύναμης. Οἱ δύο οἰνοπαραγωγοὶ δὲν εἶχαν ἄμεση δοσοληψία μὲ τὸν Βενετὸ πρόξενο, ἀλλὰ ἦταν χρεῶστες τρίτου προσώπου, τοῦ Πικέρνη⁴⁵, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του, ὡς ὀφειλέτης προφανῶς τοῦ Βασάλου, εἶχε διαβιβάσει πρὸς αὐτὸν τὸ δικαίωμα εἰσπραξῆς τοῦ χρέους τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὸ Κελλάκι. Ὁ πρόξενος ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν ἐξόφληση σὲ εἶδος, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη διεκπεραίωση τῆς συναλλαγῆς καταφεύγει στὴν τοπικὴ ὀθωμανικὴ ἀρχή, τῆς ὁποίας τὴν παρέμβαση ἀποτυπώνει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ζαπίτη.

ΙΑ'

(12 Δεκεμβρίου 1791)

*Τῷ ἐκλαμπρωτάτῳ καὶ ἀκριβῷ μοι ἀφέντη ἄρχοντι
κονσόλῳ τῶν Αἰνετῶν signor signor Ἐμμανουήλ Βασάλῳ
προσκυνητῶς
εἰς Λάρνακαν.*

- 5 *Πρὸς τὸν ἐκλαμπρον καὶ ἀκριβόν μου ἀφέντην ἄρχων κόνσολον βενετζιάνον
signor signor Ἐμμανοῦλ Βασάλον, δουλικῶς σοῦ φιλῶ τὰς χεῖρας
Λεμεσόν, 12 Δεκεμβρίου 1791.*

43. Γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν προξένων στὸ ἐμπόριο τῶν κρασιῶν βλ. καὶ Ε. Λ. Λουίζου, Ἐνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χατζηγεωργιάκη Κορνεσίου, ἔ.δ., σ. 270-271.

44. Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ διακίνηση τῶν κρασιῶν ἀποτελοῦσαν σοβαρὴ αἰτία προστριβῶν μεταξὺ τῶν παραγωγῶν καὶ τῶν ὀργάνων τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τίς βιαιότητες πού καταγγέλλονται σχεδὸν ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, τὸ 1869, σὲ σχέση μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ κρασιοῦ στὸ χωριὸ Βουνί. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικά* 10 (1934) 114-115.

45. Ὁ Giuseppe Richerni ἢ Γκουζέππος Πικέρνης, Βενετὸς ἔμπορος στὴ Λάρνακα, ἐμφανίζεται στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου μὲ τὸν Ἐμμανουήλ Βάσαλο στὰ χρόνια 1779-1780. Βλ. Ε. Λ. Λουίζου, Ἐνέκδοτα γράμματα (1779-1793) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσάνθου, ἔ.δ., σ. 294-308. Στις 27 Ἰουλίου 1780 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀπευθύνεται κατ' εὐθείαν «τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἄρχοντι πραγματευτῇ τῆς ἐνδόξου νατζιούς τῶν Ἐνετῶν σιὸρ Τζουζέπφ Πικέρνη». Βλ. *αὐτόθι*, σ. 303.

- "Ελαβον τὸ ἔκλαμπρον γράμμα σου καὶ ἐκατάλαβα εἰς τὰ ὅσα μοῦ γράφεις καὶ οἶδα ὅπου ὁ Γιασινδῆλος ἔκαμε παράπονα διὰ λόγου μου εἰς τὸν κονσολόν του, καὶ ἦλθεν καὶ ἐπαρAPONÉθη τῆς ἐκλαμπρώτης σου καί, καθὼς σοῦ ἔδωκε
 10 νὰ καταλάβῃς, τοιοῦτης λογιῆς κρένεις καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Καὶ ἐπειδὴ εἶπεν ἐκεῖνον ὅπου ἐγὼ τοῦ εἶπα, ἔπρεπε νὰ εἶπῃ καὶ ἐκεῖνο ὅπου αὐτὸς μοῦ εἶπε. Πλὴν περικαλῶ τὴν ἐκλαμπρώτην σου νὰ μὴν πιστεύῃς ἔτσι εὐκολα εἰς τὰ λόγια τοῦ καθενός. Πρέπει νὰ ἀκούσῃς καὶ τὰ ἐδικά μου δικαιολογήματα, καὶ
 15 ἔπειτα νὰ θυμόνῃς κατὰ τοῦ λόγου μου, διατι ἐκεῖνος χωρὶς ἐντροπὴν μοῦ ἔλεγε πῶς ἢ παντέτες μου εἶναι ψεύτικαις καὶ ἐκεῖνοι ὅπου μοῦ ταῖς ἔδωσαν εἶναι ψεύταις καὶ ἄλλα παρόμοια λόγια, ὅπου ἐγὼ ἐτέργιαζεν νὰ τὸν ἐγκαλέσω ἐκεῖνον, καὶ ὄχι ἐκεῖνος ἐμένα. Ὡς τόσον περικαλῶ τὸν ἀφέντην μου νὰ μὴν τὸ πάρης βάρος καὶ ἄλλην φορὰν ἂν ἀκολουθήσῃ κανένας νὰ μαλλώσῃ μαζύ μου, ἐγὼ δὲν του λέγω τίποτα, μόνε εὐθὺς γράφω το τῆς ἐκλαμπρώτης σου.
 20 Ἐγὼ καυχῶμαι νὰ εἶμαι πάντα εἰς τὴν διαφέντευσίν σου, ὡσὰν εἶμαι δούλος ἐδικός σου. Τόσον διὰ τὴν ὄραν, καὶ μὲ ὅλην τὴν δουλικὴν ὑπόκλισιν μένω. Ἔστω, εἰς ἴδῃσιν τοῦ αὐφθεντός μου ὅτι μὲ ἔβαλαν καὶ κουραμὰν 15 γρόσια διὰ τὴν κανναβὴν μας. Ὅμως ἐγὼ δὲν ἐναντιόθηκα καὶ τοὺς ἔδωσα κατὰ τὸ παρὸν τὰ δέκα γρόσια. Ἐπιδὴ μὲ τὸ νὰ μὲ ἦρες πῶς νὰ εὐρίσκομαι μὲ τοῦς
 25 χριστιανοῦς ἠγαπημένους, διὰ τοῦτω δὲν ἐμίλησα τίποτες. Ὅμως ἄς εἶναι εἰς ἴδῃσιν τοῦ αὐφθεντός μου, ὅτι ἔκαμα συντροφίαν μὲ ἄλλον ἕναν ἐργαστηργιάρη Λεμεσιανόν, διὰ νὰ κάμω καὶ ἐγὼ ὁ δούλος σου ἕναν τί μικρὸν νεγότησιον εἰς κρασιᾶ κουμανταριεῖς καὶ εἰς ἄλλαις ὑπόθεσες κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Λεμεσοῦ, μὲ τὸ νὰ μὲ ἔβαλαν καὶ ἐμένα εἰς τὸν ἔξοδον τῆς Λεμεσοῦ. Καὶ αὐτῷ
 30 εἶναι μὲ τὸ νὰ μὴν με σικόνει ἢ ἐπιστήμη ὅπου βαστῶ καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ ζύσω τὴν φαμελίαν μου. Ἡ φαμελιά μου δουλικῶς κατάφιλεῖ τὰς χεῖρας τῆς. Τὸ αὐτῷ πιεῖ καὶ ἡ δούλη σας κουνιαῖδα μου Ὁρσουλοῦ, δουλικῶς σὰς προσκυνᾷ. Τὸν signor Γιακουμέτζω, ὁμοῦ μὲ τὸν signor Μηκέλλη δραγουμάνον σας, δουλικῶς ἀσπάζομαι, ὁμοῦ μὲ ταῖς τιμίαις φαμελίαις τω<ν>.
- [Ἄριστερὴ ὠα, κάθετα]
- 35 καὶ περικαλῶ τὸν αὐθέντην μου ὅτι νὰ ἤθελε νὰ μὲ στείλετε ἕναν μικρὸν σας χαιρετησμὸν μὲ πρώτον. Ὁ ταπεινὸς καὶ ὑποκλυνεῖς δούλος τῆς ἐκλαμπρώτης τῆς Κωνσταντίνος Λογοθέτης.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λογοθέτης, συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς τῆς 12 Δεκεμβρίου 1791 πρὸς τὸν Βενετὸ πρόξενο Ἐμμανουὴλ Βάσαλο, εἶναι ἄλλος ἕνας Ἐπτανήσιος, πιθανότατα Κεφαλονίτης, ὑπήκοος τῆς Βενετίας ποὺ βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴν Κύπρο γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους. Ἡ ἐπιστολὴ του μᾶς προσφέρει μιὰ ἄποψη τῆς ἐμπορικῆς κοινωνίας ποὺ βρίσκεται ὑπὸ σχηματισμὸ στὸ δεύτερο λιμάνι τῆς Κύπρου στὸν φθίνοντα δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, τὴ Λεμεσό. Ἐκτὸς ἀπὸ

τῆ Λάρνακα οἱ Ἑπτανήσιοι ποῦ μεταφέρουν τὸ πνεῦμα καὶ συγκροτοῦν τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐμπορικῆς ἀνάπτυξης στὶς παραλιακὲς πόλεις τῆς Κύπρου, φτάνουν καὶ στὴ Λεμεσό, ποῦ εἶναι τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐμπορίου τοῦ κρασιοῦ. Ἡ ἐπιστολὴ μᾶς προσφέρει δύο ἐνδιαφέροντα σχετικὰ στοιχεῖα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴ νοοτροπία καὶ τὶς ἀξίες τῶν φορέων τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος: τοὺς ἐνδιαφέρει ἢ πίστη τους στὴν ἀγορὰ καὶ ἀπέναντι στοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Συνεπῶς ὁ Λογοθέτης θεωρεῖ σοβαρὴ προσβολὴ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς γνησιότητος τῶν ἐμπορικῶν του διαπιστευτηρίων γραμμάτων, τῆς πατέντας του. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο ἀφορᾷ τὸν τρόπο ἑναρξῆς τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος ἀπὸ ἕνα παρεπίδημο ἔμπορο μὲ τὴ σὺναψη συνεταιρισμοῦ, *συντροφιᾶς*, μὲ ἕνα ντόπιο λεμεσιανὸ ἐργαστηριάρη γιὰ νὰ ἐμπορευθοῦν ἀπὸ κοινοῦ. Ἔτσι ἐντάσσεται ὁ ξένος ἔμπορος στὸ τοπικὸ ἐμπορικὸ κύκλωμα. Ἀντικείμενο τοῦ νέου νεγότητιου τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ Λεμεσιανοῦ μὲ τὸν Κεφαλονίτη εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν προϊόν τῆς περιοχῆς, τὸ πιὸ φημισμένο κρασί τῆς Κύπρου ἀπὸ τὰ Μεσαιωνικὰ χρόνια, ἡ κουμανταρία⁴⁶. Ἔτσι ὁ νέος μηχανισμὸς ἐντάσσεται καὶ κινητοποιεῖ τὴν παραδομένη κανονικότητα τῆς τοπικῆς κοινωνίας.

Ὁ Λογοθέτης εἶναι προφανῶς νεοφερμένος στὴν Κύπρο καὶ ἐνεργεῖ ἀκόμη σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ προξένου του. Ὁ ἐμπορικὸς του ἀντίπαλος, ὁ Γιασησόγλου, ποῦ ἀμφισβήτησε τὴν ἐμπορικὴ του πίστη, εἶναι ἀπὸ παλαιότερα ἐγκαταστημένος στὴ Λεμεσό καὶ ἀνήκει στὴν ἔγκριτη κοινωνία τῆς. Μιὰ ἀπροσδόκητη μαρτυρία μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνει: μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Κυπριανοῦ ἀπὸ τὴ Λεμεσό συγκαταλέγεται καὶ κάποιος Δημήτριος Γιασηνόγλου⁴⁷, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι ἢ τὸ ἴδιο πρόσωπο ἢ μέλος τῆς ἴδιας οἰκογένειας, τοῦ ὁποῦοῦ συνεπῶς ἡ παρουσία στὴ Λεμεσό ἔχει *terminus ante quem* τὸ 1788. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Προξενείου ὁ Γιασηνόγλου ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἐξελληνισμένη ἐκδοχὴ τοῦ ὀνόματός του Δημήτριος Ἰασιωνίδης⁴⁸.

46. Γιὰ τὴ σημασία τῆς κουμανταρίας στὸ ἐμπόριο τῆς Κύπρου τὸν 18ο αἰώνα, βλ. Giovanni Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, σ. 114-116. Πρβ. τὶς μαρτυρίες τοῦ Κυπριανοῦ, Ἱστορία Χρονολογικὴ, σ. 363-364 καὶ τοῦ Μπάρσκου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ Κύπρος παράγει «οἶνον εἰς ἀτελειώτους ποσότητες καὶ πολλὰ εἶδη, κυρίως δὲ ἕνα γλυκὸν καὶ ἀρωματωδὴ τοιοῦτον ὀνόματι «κοιμανταρία», ὁ ὁποῖος ἀγοράζεται προθύμως ὑπὸ καταφθάνοντων πλοίων, διὰ τὴν Ἑνετίαν καὶ ἄλλας Δυτικὰς χώρας». Βλ. Α. Στυλιανοῦ, Αἱ περιηγήσεις τοῦ Ρώσου Μοναχοῦ Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρσκου (...) ἐν Κύπρῳ, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 21 (1957) 121. Αὐτὸ ἦταν τὸ «κρασί τῆς Κύπρου» ποῦ ἀποτελοῦσε τόσο σημαντικὸ καταναλωτικὸ ἀγαθὸ στὴν Εὐρώπη κατὰ τὸν F. Braudel, *Les structures du quotidien*, Παρίσι 1979, σ. 199. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ κυπριακοῦ κρασιοῦ στὴν Εὐρώπη βλ. καὶ Simon Schama, *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, Νέα Ὑόρκη 1987, σ. 179 καὶ 193.

47. Κυπριανός, Ἱστορία Χρονολογικὴ, σ. 405.

48. Βλ. A.S.V., *Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro*, b. 20 (1703-1797), no. 183, 10/21 Ἰαννουαρίου 1792, ὁ Δημήτριος Ἰασιωνίδης στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο. Τὸ 1859 ἀναφέρεται ὡς πρόξενος τῶν ΗΠΑ στὴ Λεμεσό ὁ Ι. Ἰασιωνίδης, ἀσφαλῶς ἀπόγονος τοῦ Δημητρίου.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λογοθέτης φαίνεται πῶς, παρὰ τὶς ἀνησυχίες τοῦ 1791, κατάφερε νὰ παραμείνει στὴ Λεμεσό καὶ νὰ συνεχίσει τὸ ἐμπόριό του. Τὸν ξανασυναυτοῦμε περισσότερο ἀπὸ δέκα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά ἡ Γαλινοτάτη Δημοκρατία εἶχε τερματίσει τὸν ἱστορικό της βίο, ὑπήκοο τοῦ προξένου μιᾶς ἄλλης πολιτείας ποὺ μόλις εἶχε ἐμφανιστεῖ στὸ ἱστορικό προσκήνιο. Τὸ 1803 ὁ Λογοθέτης διεκδικεῖ καὶ πάλι τὰ δικαιώματά του καὶ ἐπιζητεῖ τὴν ἐπανόρθωση μιᾶς προσβολῆς ποὺ τοῦ ἐγίνε ἀπὸ τὸν ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ, μὲ διάβημα τοῦ Παναγῆ Ἀγγελάτου, προξένου τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, τῆς «νεῆας ρεπούμπλικας»⁴⁹, πρὸς τὸν δραγομάνο τῆς Κύπρου Χατζηγεωργάκη Καρνέσιο⁵⁰.

IB'

(30 Μαρτίου 1795)

Δια τῶν ἐκλαμπρον καὶ ευγενῆ καὶ ακριβόν μου αὐθέντην ἄρχον κονσόλην τζενεράλην τῆς Κύπρου τοῦ κονσολάτου βένετου σιορ σιορ Ἀντζέλω Ροζόλεμ προσκυνίτος.

Εἰς τὴν Λάρνικαν.

- 5 *Τὴν ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα, ἀκριβέ μοι αὐθέντα ἄρχον κόνσολε νζενεράλε τῆς περιφίμου Βενετίας σιὸρ σιὸρ Ἀνζουλε Ρόζολε, δουλικὸς σὰς χαιρετῶ καὶ περικαλῶ τὸν ἅγιον Θεὸν διὰ τὴν υἰγιάν σου:-*
 † *Ἔλαβα τὸ ἐκλαμπρόν σας γράμμα καὶ τὰ γραφόμενα καλὸς ἐγνώ. Δὲν ἔλιψα, αὐθέντα μου, κατὰ τὴν προσταγὴν σας, ἤγουν τὸρα ὅπου μὲ προστάσεται, διότις προχθὲς εἰς τὸ γράμμα σας δὲν μὲ ἐπροστάσεται νὰ ὑπογραθῶ, πάρεξ ἤλθεν ὁ ἐδόσε Ζαμπέλις μὲ ἓνα θιμον, ὅπου ἡ ἐκλαμπρότι σου ὁ ἴδιος δὲν μου ἔκαμνες τέτιον τραταμέντον ὅπου εἶσαι αὐθέντης μου, πλὴν αὐτός, τὰ τραταμέντα ὅπου μου κάμνη εἶναι ἀνιπόφορα, καὶ μοῦ λέγει ὅτι αὐτός εἶναι ὁ ἐπίτροπος σας, αὐτός εἶναι καὶ κανσιλιέρι καὶ ἐμὲ δὲν μὲ ζεύρει*
 10 *τὸ οὐδέ. Καὶ ἔτζει, αὐθέντα μου, σοῦ δίδω τὴν ἰδίσην ὄτη διὰ ὅσον ρηκούπερον ἔκαμνε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὴν σήμερον τοῦ βιθισμενοῦ πλίου,*

49. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ δραγομάνου Χατζηγεωργάκη στὸν Παναγῆ Ἀγγελᾶτο, ἡμερομηνίας 17 Φεβρουαρίου 1803. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 9 (1933) 191.

50. Ἡ ἐπιστολὴ, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Κυριαζῆ στὰ *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 9 (1933) 192, ἔχει ὡς ἐξῆς:

Τὴν ἐνδοξότητά σας, περιπόθητε σύντεκνε, σιὸρ Παναγῆ, ἐκ μέσης ψυχῆς προσαγορευόμεν. Ἔλαβον τὸ ἀγαπητὸν γράμμα σας καὶ εἶδον ὅσα μοι λέγετε διὰ τὸ ἀφρόντε ὅπου ὁ ζαπίτης Λεμεσοῦ ἔκαμε εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Λογοθέτην, μ' ὅλον τοῦτο, περιπόθητέ μοι, τί τὸ ποιητέον, ὅπου ὁ ἡγεμὼν φθάσας ἀνεχώρησε, διὸ καὶ σας ἐπιστρέφω τὸ πρὸς αὐτὸν γράμμα σας καὶ συμφέρει νὰ ἐμφανίσητε τὰ παράπονά σας εἰς τὸν Ἐξοχότατον πρέσβεια σας διὰ νὰ τοῦ γίνη ἐκείσε ἡ πρέπουσα ἐκδίκησις. Ταῦτα ἐν τούτῳ καὶ μένω ἐκ Λευκωσίας 1803: ἀπριλίου 3. Ἑπτ. Τῆς ἐνδοξότητός σας πρόθυμος φίλος σύντεκνος.

χ' Γεωργάκης.

δὲν μὲ ἐρότιζεν μήτε ἐπίρην μὲ ἐκεῖ ὅπου ξημπαρκάρη τὰ πράγματα τοῦ πλήου
 βιθισμένοι, καὶ δὲν ἰξεύρω τί βγάλλη. Καὶ ἔστω εἰς ἰδίσην τῆς ἐκλαμπρότης
 σου, διότης ἐγῶ, αὐθέντα μου, δὲν θέλω δουλαις κριφες, ἀλλὰ θέλω νὰ κάμνω
 20 δουλαις γερεὺς καὶ σωσταις, νὰ ἀρέσω καὶ τῆς ἐκλαμπρότης σου, διότης ἐχω
 τὴν τιμὴν μου καλοῖοτερον ἀπὸ τὰ ἄσπρα τοῦ κόσμου. Καὶ ἐγῶ, ἂν
 ἐστέκουμουν εἰς αὐτὸ τὸ πλιον, δὲν ἐστέκουμουν διὰ νὰ καζαντίσω ἐγῶ, ἀλλὰ
 νὰ πασχίσω νὰ κερδίσω τιμὴν ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότην σου καὶ ἀπὸ τὴν
 25 ρεπούπλικαν καὶ διὰ νὰ ἤμπορέσω νὰ ρηκουπεράρω κάτιν τῆς τὸν πτοχον καὶ
 ὄρφανὸν ὀσπητίον ὅπου τὰ ἔχασεν, διότης αὐτὸ θέλι καὶ ὁ ἅγιος Θεὸς καὶ ἡ
 ἀνθρωποι δια νὰ μὴν λάβο ἐγῶ τὸ οὐδέν, ἔστοντας καὶ δὲν ἐξοδεύω πάρεξ
 ὀλίγην δουλευσην ὅπου κάμνω. Σήμερα ἤλθαν ἡ βουττηστάδες καὶ μοῦ εἶπαν
 ὅτι † εὐγάλαν κάπια σεντούκια, εἰς τὰ ὅποια λέσιν ὅτι νὰ εἶναι ρούχα μέσα καὶ
 30 χαλιοῦνται, καί, ἐὰν ἀγαπάτε, προστάζεται. Ἔνδον εἰς αὐτῶ σᾶς περικλίω
 καὶ τὸν λογαριασμὸν ὅπου ἐξοδεύθην κατόνομα. Ταῦτα, τα δὲ ἐτι τῆς
 ἡμετέρας ἐκλαμπρότητος ἤισαν θεόθεν πανευφρόσινα.

1795, Μαρτίου 30

† Ακομὴ ἔστω εἰς ἰδισὴν σας ὅτη τὴν ἄγκουραν ὁ καπιτὰν Μουσταφὰς μοῦ
 35 τὴν εὐγαλεν, ὁ ὅποιος δὲν τὴν ελαβεν διὰ νὰ τὴν παρη τελίος διότη αὐτὸς
 ἐβοήθισεν καὶ ἐρηκουπεράρισεν αὐτὴν τὴν ἄγκουραν καὶ μάλιστα τὸ ἤκουσεν
 πῶς ὁ Ζαμπέλις τὸν ἐγκάλεσεν εἰς τὴν ἐνδοξότην σου καὶ μὲ ταῖς πολλαῖς μου
 πολιτικές μου τὴν ἔδωσεν. Μαλιστα μοῦ εἶπεν ὅτη «ἐγῶ, ἂν ἤχην ἦτον κανενα
 40 καράβην βενέτηκον καὶ ἐχριάζετον βοήθιαν ἤμουν χρεοστος νὰ τοῦ βοηθί-
 σω».

*Resto servitore ali vostri comandi per se[m]pre
 Demetrio di Haggi Nicola*

[Attergato]

1795

Lemessol, 30 marzo.

Dimitri di Hagi Nicola. Ricevuta 1 aprile. Risposta detto.

Ὁ Δημήτριος τοῦ Χατζῆ Νικόλα, πού ὑπογράφει τὴν ἐπιστολὴ τῆς 30
 Μαρτίου 1795 στὸν Βενετὸ πρόξενο τῆς Λάρνακας Ἄντζουλο Ρόζολο, ἦταν
 πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στὴ Λεμεσό. Ἄνῃκε σὲ γνωστὴ οἰκογένεια
 τῆς Λεμεσοῦ. Ὁ πατέρας του Χατζῆ Νικόλας Δημητρίου ἦταν ἐπίτροπος τῆς
 Μονῆς Κύκκου καὶ μνημονεύεται κατ' ἐπανάληψη σὲ ἐγγραφα τοῦ ἀνέκδοτου
 ἀκόμη ἀρχείου λυτῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς, ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὴ διεκπεραίωση
 οἰκονομικῶν ὑποθέσεων τοῦ σπουδαιότερου μοναστικοῦ ἰδρύματος τῆς Κύπρου.

Τὸ 1788 ὁ Χατζῆ Νικόλαος Δημητρίου περιλαμβάνεται μεταξύ τῶν συνδρομητῶν τοῦ Ἄρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ στὴ Λεμεσό⁵¹. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Λάρνακας σώζονται καὶ δικές του ἐπιστολές⁵² στὸν πρόξενο Ἄντζουλο Ρόζολο, ποὺ γράφονται κατὰ τὴν ἀπουσία τοῦ γιοῦ του, τὸν ὁποῖο φαίνεται νὰ ἀναπλήρωνε στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ πράκτορα τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Συνολικὰ σώζονται ὀκτὼ ἐπιστολές τοῦ Χατζῆ Νικόλα Δημητρίου καὶ τοῦ Δημητρίου Χατζῆ Νικόλα, τῶν ἐτῶν 1794-1795, ἀπὸ τίς ὁποῖες δημοσιεύεται ἡ χρονολογικὰ τελευταία.

Ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ ἀναφέρεται στὴ ναυτιλιακὴ κίνηση στὸ λιμάνι τῆς Λεμεσοῦ, ἰδίως σὲ προσεγγίσεις, ἐπιδιορθώσεις ἢ ναυάγια βενετικῶν πλοίων. Δὲν παραλείπεται ὅμως καὶ ἡ παροχὴ ἄλλων πληροφοριῶν. Στις 18 Φεβρουαρίου 1795 ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα ἀναφέρει ἐν βία τὴν ἀφίξη στὴ Λεμεσό ἀπὸ τὴ Ρόδο τοῦ πασᾶ τῆς Τρίπολης μὲ τὸ χαρέμι του⁵³, ἐνῶ στις 2 Μαρτίου 1795 γράφει γιὰ τὴν ἀποστολὴ κρασιῶν καὶ τίς τιμές τους⁵⁴. Οἱ ἐπιστολές τῆς 28 Ἰανουαρίου, 31 Ἰανουαρίου καὶ 30 Μαρτίου 1795 ἀναφέρονται στὸ ναυάγιο⁵⁵, ποὺ συνιστᾷ τὸ ἀντικείμενο καὶ τῆς δημοσιευόμενης ἐπιστολῆς. Τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῆς δημοσιευόμενης ἐπιστολῆς ἔγκειται στὴ διαμάχη ποὺ παρουσιάζει μεταξύ τοῦ «κανσιλιέρη» τοῦ Βενετικοῦ προξενείου Ζαμπέλη⁵⁶ καὶ τοῦ Δημητρίου Χατζῆ Νικόλα γύρω ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ πράκτορα τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα, ποὺ ἐνημερώνει τακτικὰ τὸν πρόξενο Ρόζολο γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴ Λεμεσό, διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἀνάμιξη τοῦ Ζαμπέλη στις ἀρμοδιότητές του σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέλκυση τοῦ ναυαγίου τοῦ βενετικοῦ πλοίου. Ἀπὸ τὴ δῆλωση τοῦ Δημητρίου

51. Κυπριανός, *Ἱστορία Χρονολογικὴ*, σ. 405, μνημονεύει μεταξύ τῶν συνδρομητῶν τῆς Λεμεσοῦ: «Ὁ S. X. Νικόλαος Δημητρίου».

52. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, 15.9.1794 καὶ 19.9.1794.

53. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 198 (18.2.1795).

54. *Αὐτόθι*, b. 20, no. 199 (2.3.1795).

55. *Αὐτόθι*, b. 20, no. 196, 197, 202 (28.1.1795, 31.1.1795, 30.3.1795). Στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰανουαρίου 1795 στὸν Ἄντζουλο Ρόζολο ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα σημειώνει: *μὴν ἔχετε ἐννοίαν αὐθέντα μου ὅτι ἡ δούλεψες τῆς ἐκλαμπρότης σας ὁμοῦ καὶ τῶν σουδίτων καὶ αὐτοῦ τοῦ βυθισμένου πλοίου εἶναι εἰδική μου καὶ θέλω τὴν δουλεύση μὲ κάθε μου προθυμίαν καὶ δίχως νὰ τὸ κάμνω διὰ διάφορον...* Ἀντίστοιχα, στὴν ἐπιστολὴ τῆς 31 Ἰανουαρίου 1795 ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα ἐκθέτει τίς ἐνέργειές του στις τοπικὲς ἀρχές (τὸν Τούρκο ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ) γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν χρημάτων ποὺ βρέθηκαν ἐπάνω στοὺς πνιγμένους τοῦ ναυαγίου.

56. Ὁ Ζαμπέλης κατὰ τοῦ ὁποῖου διαμαρτύρεται ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα δὲν εἶναι γνωστός ἀπὸ ἄλλες μνείες. Πιθανὸν νὰ συνδέεται μὲ τὸν Ναπολιτάνο γιατρὸ Giuseppe Zambelli, ἐγκατεστημένο πρῶτα στὴν Ἀμμόχωστο καὶ κατόπιν στὴ Λάρνακα τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα. Γι' αὐτὸν εἶναι γνωστό ὅτι τὸ τέταρτο ἔτος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας (1796) σύστησε ἰατρικὸ συνεταιρισμὸ στὴ Λάρνακα μὲ τὸν Francesco Amedeo Patriarca. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 7 (1930) 230-232 καὶ 12 (1935) 178-179, 188-189, 206.

Χατζῆ Νικόλα στὸν πρόξενο ὅτι ἡ ἀνάμιξή του στὴν ὑπόθεση ἔχει ὡς πρωταρχικό κίνητρο τὴν ἐπιθυμία νὰ κερδίσει *τιμὴν ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότην σου καὶ ἀπὸ τὴν ρεπούλικαν*, φαίνεται ὅτι ἡ ἐπίσημη σχέση μετὰ τὸ Βενετικὸ προξενεῖο —ὅπως φυσικὰ μετὰ ὅλα τὰ προξενεῖα— συνιστοῦσε ἐπίζηλο κοινωνικὸ ἐπίτευγμα μετὰ ἀντίκρισμα σαφῶς εὐρύτερο ἐκείνου τῶν ἀπλῶν οἰκονομικῶν ὀφελημάτων. Ἡ ἀνάθεση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ προξενικοῦ πράκτορα ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο τῶν ἐπιδιώξεων τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ Δημητρίου Χατζῆ Νικόλα, ὅσο καὶ ἄλλων ἐμπόρων τῆς Λεμεσοῦ. Συχνὰ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν διενεξέων τους.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1794 ὁ Δημήτριος στὸ πρῶτο του γράμμα στὸν πρόξενο Ρόζολο, ποῦ εἶχε πρόσφατα ἀντικαταστήσει τὸν Βάσαλο, τὸν παρακαλεῖ *διὰ νὰ μὲ ἔχετε καὶ ἐμέναν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δούλων σας, ὡς καθὼς καὶ οἱ προκάτοχοί σας ὅπου εἶχαν τὴν γενεάν μου καὶ ὑπόσχεται ὅτι δὲν θέλω λείπει καὶ ἐγὼ ὅπου νὰ δουλεύω τῆς ἐκλαμπρότης σας καὶ τοὺς σοῦδίτους βένετους μετὰ κάθε μου προθυμίαν καὶ φυδελτὰ καὶ νὰ φανῶ καὶ στὰ πάντα ἀρεστός*⁵⁷.

Στις ἐκδηλώσεις αὐτὲς διαβλέπουμε οὐσιαστικὰ τὶς ψυχολογικὲς προδιαθέσεις τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος ποῦ διαμορφώνονται στὸν κύκλο τῶν ντόπιων ἐμπόρων στὸν φθίνοντα 18ο αἰώνα. Ἡ ἐπίδοση στὸ ἐμπόριο καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτυχία εἶχε ἐξασφαλίσει στὸν πρεσβύτερο Χατζῆ Νικόλα τὴν κοινωνικὴ διάκριση τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Μονῆς Κύκκου, ποῦ ἀποτελοῦσε κατὰ πάσαν βεβαιότητα ἀναγνώριση καὶ κάποιων ἐκδηλώσεων εὐσέβειας μετὰ ἀφιερώσεις καὶ «ἐλέη» στὴ μονή. Ὁ νεότερος Χατζῆ Νικόλα προχωρεῖ ἕνα βῆμα πιὸ πέρα μετὰ τὴν διασύνδεσή του μετὰ τὴν ξένη δύναμη, ποῦ στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία ἀποτελεῖ ἀγωγὸ νέων τρόπων συμπεριφορᾶς καὶ συναλλαγῆς καὶ νέων ἀξιών. Στις ἀξίες αὐτὲς ἀκριβῶς φαίνεται νὰ θέλει νὰ τονίσει τὴν προσήλωσή του ὁ Δημήτριος ὅταν μιλά γιὰ τὴν προσωπικὴ «τιμὴ του» καὶ ὅταν ἐπιζητεῖ τὴν ἐκτίμηση τῆς «ρεπούλικας» ὡς πρωταρχικὲς του ἀρχές.

Γύρω ἀπὸ τὰ προξενεῖα λοιπὸν καὶ τοὺς ξένους ὑπηκόους καὶ μετὰ ἰσὸ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων οἰκονομικῆς συναλλαγῆς ἀλλὰ ὄχι μόνον αὐτὸ, δημιουργοῦνται σταδιακὰ οἱ πυρῆνες ἐνὸς νέου κοινωνικοῦ μορφώματος. Ἀσχημάτιστοι καὶ ἀπροσδιόριστοι στίς ἀπαρχές τους οἱ πυρῆνες αὐτοὶ προοιωνίζονται μελλοντικὲς κοινωνικὲς ἀλλαγές. Ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα δὲν εἶναι ὁ μόνος ντόπιος ἀλληλογράφος οὔτε ὁ μόνος τοπικὸς πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενεῖου⁵⁸. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν μνημονεῦονται καὶ ἄλλοι Κύπριοι ἔμποροι ποῦ ἀσκοῦν τὰ

57. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 193 (9.9.1794).

58. Στις 17 Μαρτίου 1795 ὁ Χατζῆ Κωνσταντὶς Κώντζιας γράφει στὸν Βενετὸ πρόξενο γιὰ νὰ δηλώσει τὴν πίστη του καὶ νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του, ἐκφράζοντας τὴ χαρὰ του ποῦ ὁ πρόξενος ἐκαταδέχθηκε *διὰ νὰ μὲ προστάξῃ διὰ νὰ τις δουλεύω*. Βλ. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 201 (17.3.1795).

ΐδια καθήκοντα: παρακολούθηση ιδίως τῆς ναυτιλιακῆς κίνησης στή Λεμεσό, προμήθεια ἐγγύρων προϊόντων, ιδίως βαμπακιού καὶ κρασιού, στὸ προξενεῖο τῆς Λάρνακας, διευκόλυνση τοῦ ἐμπορίου τῶν Βενετῶν ὑπηκόων, σχετικὲς παραστάσεις στὶς τοπικὲς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ὅταν χρειάζοταν. Οἱ ἀρχεαικὲς μαρτυρίες εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς. Τὸ ἔργο αὐτό, ποῦ φαίνεται νὰ ἀσκεῖ ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα ὡς πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στή Λεμεσό στὰ 1794-1795, εἶχαν ἐπιτελέσει προηγουμένως ἄλλοι ἔμποροι. Στὰ 1788-1792, ὅταν πρόξενος εἶναι ἀκόμη ὁ Βάσσαλος, ὡς ἐπίτροπος τῶν Βενετῶν στή Λεμεσό ἐμφανίζεται ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου⁵⁹, ἐπίσης συνδρομητῆς τῆς *Ἱστορίας* τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Βενετικοῦ προξενείου παρελαύνει ὅλη ἡ ἐμπορικὴ προσωπογραφία τῆς Λεμεσοῦ, ποῦ φαίνεται χαρακτηριστικὰ νὰ συμπίπτει μὲ τὸν πίνακα τῶν τοπικῶν συνδρομητῶν τοῦ Κυπριανοῦ: Χατζῆ Νικόλας Δημητρίου, Χαράλαμπος Δημητρίου, Δημήτριος Ἰασωνίδης, Δημήτριος Ἰωάννου⁶⁰. Οἱ μεμονωμένες περιπτώσεις, τὰ ἀταύτιστα πρόσωπα, τὰ ἄγνωστα ὀνόματα φαίνονται σταδιακὰ νὰ ζωντανεύουν συγχλίνοντας στὴν πραγματικότητα μιᾶς αἰσθητῆς ιστορικῆς κανονικότητας.

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Ἡ περιπλάνηση στὸν κυπριακὸ 18ο αἰώνα ἀπὸ τὸ ἔτος 1737 ἕως τὸ ἔτος 1795 μπορεῖ τώρα νὰ φθάσει στὸ τέρμα τῆς μὲ μιὰ διαπίστωση. Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς μέχρι πολὺ πρόσφατες ἐποχὲς ἀφήνει μᾶλλον στενὰ περιθώρια γιὰ ἀναπαραστάσεις τοῦ κόσμου τῶν

59. *Αὐτόθι*, β. 20: (α) Νο. 150,4 Νοεμβρίου 1788 ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου, ὡς ἐπίτροπος τῶν Βενετῶν στή Λεμεσό, ὑπογράφει βεβαίωση σχετικά μὲ ναυάγιο πλοίου στ' ἀνοικτὰ τῆς Ἐπισκοπῆς. (β) Νο 155,7 Ἰουλίου 1790 ὁ Χαράλαμπος ποτὲ Δημητρίου σὲ γράμμα στὸν Βενετὸ πρόξενο Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ἀναφέρεται σ' ἐνέργειές του γιὰ νὰ μεταβιβαστεῖ ἡ περιουσία τοῦ ἀποβιώσαντος Βενετοῦ ὑπηκόου Γεωργῆ Παννᾶ Ζακυνθίου στὸν πρόξενο τῆς Βενετίας. (γ) Νο 179 29 Φεβρουαρίου 1792 ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου παραπονεῖται στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ὅτι εἶναι καιρὸς ὅπου δὲν ἀξιοῦν νὰ λάβω κανέναν τῆς γράμμα διὰ καμμίαν προσταγὴν καὶ ἀναφέρεται στὴν ἀφιξὴ βενετικοῦ πλοίου στή Λεμεσό τοῦ ὁποῖο ὁ πλοίαρχος δὲν ἠθέλησεν νὰ πληρώσῃ τὸ συνηθισμένον ἀγκουράκρον τῆς ἐκλαμπρότης Σας καὶ τὸ ἐδικόν μου. (δ) Νο 183 10/21 Ἀπριλίου 1792 ὁ Δημήτριος Ἰασωνίδης σὲ ἐπιστολὴ του στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐπίτροπος Χαράλαμπος ἀπουσίαζε στή Μονὴ Κύκκου. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ προκύπτει ὅτι ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου συγκέντρωνε στὸ πρόσωπό του καὶ τίς δύο ιδιότητες ποῦ μοιράζονταν μεταξὺ τους ὁ πατέρας καὶ γιὸς Χατζηνικόλα: ἐπίτροπος τῆς Μονῆς Κύκκου καὶ πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στή Λεμεσό.

60. Κυπριανός, *Ἱστορία Χρονολογική*, σ. 405. Ὁ πίνακας τῶν συνδρομητῶν τῆς Λεμεσοῦ περιλαμβάνει δέκα πέντε άτομα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο εἶναι κληρικοί. Μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς ἐκτός ἀπὸ τὸν S. X. Νικόλαο Δημητρίου: Ὁ S. Χαράλαμπος Δημητρίου, ὁ S. Δημήτριος Γιασηνόγλου, ὁ κύρ Δημήτριος X. Ἰωάννου.

άνωνυμων ανθρώπων αντίστοιχες με εκείνες που διαθέτουμε για κοινωνίες της Δυτικής Εύρώπης. Η άκεραιότητα των αρχειακων σειρων και η πληρότητα των τεκμηριων έχει επιτρέψει στην ιστοριογραφία της Δυτικής Εύρώπης να ανασύρει από τα αρχεία υποθέσεις όπως εκείνη του αίρετικού μιλωνά της Βορειοανατολικής Ιταλίας, που μάς αποκαλύπτει με συναρπαστική λεπτομέρεια τον κόσμο των συμβόλων της σκέψης του, όπως καταγράφηκαν στη δικογραφία της Ιερās 'Εξέτασης που τον έστειλε στην πυρά πιθανότατα τó έτος 1600⁶¹. "Η όπως η πολύκροτη υπόθεση της έτεροπροσωπίας μεταξύ δύο χωρικών της Νοτιοδυτικής Γαλλίας, η έκδίκαση της οποίας τó 1560 έντυπωσίασε τόν Michel de Montaigne⁶² και που έγινε δυνατόν να αναστηλωθεί ως τις πιό απόκρυφες πτυχές της χάρη όχι μόνο στη δικογραφία και τις έντυπες πηγές της έποχής αλλά και σε όσες καθημερινές και οικείες λεπτομέρειες συντήρησαν τα κοινοτικά αρχεία της περιοχής⁶³. "Αν για τόν 16ο αιώνα είναι έφικτες τομές που φτάνουν σε τόσο βάθος και ακρίβεια, για τόν 18ο αιώνα η ένότητα των πληροφοριων μάς επιτρέπει όχι μόνο τή συστηματική βιογράφηση του πληθυσμού της ιστορίας, των άνωνυμων όσο και των επώνυμων μεταξύ των ανθρώπινων συντελεστών της, αλλά και τήν αποκρυπτογράφηση των πιό άκραιων συμβολικών εκφράσεων της καθημερινής τους έμπειρίας⁶⁴. "Έτσι γίνεται δυνατόν στην ιστορία της νεότερης Εύρώπης να ανασύρονται στην έπιφάνεια και να γίνονται γνωστοί με οικειότητα όλόκληροι κόσμοι ανθρώπινων έμπειριων που σάρωσαν οι μεγάλες έπαναστάσεις⁶⁵.

Για τήν ιστορία του νεότερου έλληνισμού αυτό δέν είναι εύκολο για τις πριν τó 1821 έποχές, με τήν εξαίρεση ίσως όρισμένων φάσεων της Βενετοκρατίας στην Κρήτη και στα 'Επτάνησα. 'Ακόμη και η βιογράφηση γνωστών και επώνυμων προσώπων συναντά δυσκολίες ανυπέβλητες λόγω της αποσπασματικότητας των πηγών⁶⁶. Μάς μένουν οι σκόρπιες ψηφίδες του μωσαϊκού ή αρχειακά σπαράγματα σαν αυτά που παρουσιάσαμε εδώ, για να αναπαραστήσουμε τα συλλογικά πεπρωμένα της έλληνικής κοινωνίας στους αιώνες της δουλείας. 'Εντούτοις η ανάγνωση των τεκμηριων που διαθέτουμε θα μπορούσε, με τις κατάλληλες αναγωγές, να μάς οδηγήσει στην κατανόηση εκείνη των βαθύτερων

61. Βλ. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, Λονδίνο 1980.

62. Michel de Montaigne, *Essais*, έκδ. A. Thibaudet, (Bibliothèque de la Pleiade), Bruges 1939, σ. 1001.

63. Βλ. Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre*, Cambridge, Mass. 1983.

64. Βλ., π.χ., Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, Νέα 'Υόρκη 1985, σ. 75-104.

65. Βλ. Peter Laslett, *The World we have lost*, Νέα 'Υόρκη 1965, ιδίως σ. 150-169.

66. 'Ως παράδειγμα του προβλήματος ως μου επιτραπεί να αναφέρω τήν έργασία μου *'Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, 'Αθήνα 1985.

ρυθμῶν τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας πὸ ζητᾶ ἢ σύγχρονη ἱστοριογραφία. Τὰ σπαράγματα τῶν πηγῶν, συχνὰ κατὰ κυριολεξία εὐτελῆ «χάρτου γραπτοῦ τεμάχια»⁶⁷ μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν σὲ ἐρωτήματα, ἀρκεῖ νὰ γνωρίζουμε νὰ τὰ θέτουμε. "Ἐτσι τὰ τεκμήρια τῆς συναγωγῆς μας μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν μὲ τὸν τρόπο τους πρὸς τὶς «δομὲς τῆς καθημερινότητος»⁶⁸, μὲ ὅσα μᾶς ἀποκαλύπτουν γιὰ τὶς καλλιέργειες, γιὰ τὴν τροφή καὶ τὸ κρασί, συμβάλλοντες σὲ μιὰ ἱστορία τοῦ «ἐπιουσίου ἄρτου» τῶν ἀνθρώπων⁶⁹. "Ἡ μᾶς προσφέρουν ἐνδείξεις ἀρκετὰ σταθερὲς καὶ σαφεῖς γιὰ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἡ θρησκεία ὡς καθημερινὴ βιωματικὴ ἐμπειρία λειτουργεῖ κυρωτικὰ γιὰ τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως διαπιστώθηκε καὶ γιὰ ἄλλες προβιομηχανικὲς κοινωνίες μὲ ἰσχυρὲς ἐκκλησιαστικὲς ὀργανωτικὲς δομὲς⁷⁰. "Ἄν οἱ ἀναγνώσεις τῆς ἱστορίας τῆς τουρκοκρατούμενης Κύπρου τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα πὸ ἐπιχειρήθηκαν μὲ ἀφετηρία τὰ δώδεκα ἱστορικὰ τεκμήρια ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου, μποροῦν, παρὰ τὴν ἀποσπασματικὴν τῶν πηγῶν, νὰ ὀδηγήσουν σὲ εὐρύτερες ἀναγωγὰς καὶ ἀναπαραστάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου, ἢ ἐλπίδα ἱστοριογραφικῶν συνθέσεων πὸ νὰ ἀνταποκρίνονται στὰ σύγχρονα μεθοδολογικὰ ζητούμενα δὲν εἶναι ἴσως τελείως ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές μας.

Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ
Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

67. Μανουῆλ Ι. Γεδεών, Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας. Εἰς κεφαλὴν γωνίας, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 12 (1962) 37.

68. Πρβ. Fernand Braudel, *Les structures du quotidien: Le possible et l'impossible*, Παρίσι 1979.

69. Πρβ. *αὐτόθι*, σ. 81 κ.ε., 157-193, 198-202.

70. Πρβ. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Penguin Books, 1982 (α' ἔκδ. Λονδίνο 1971) σ. 179-188.